

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՐԱՀԱՆԳՆԵՐ

Մկրտչի Յայտագրութիւն

Հրատ.
Լ. Յ. Գառնակցաւրիան

1907
ԺԸՆԵՉ

35507

329.14 (47.925)

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

4-58

[Handwritten signature]

✓

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՐԱՀԱՆԳՆԵՐ

ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ, ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Ներքին Տպագրութիւն

[Vertical handwritten text]

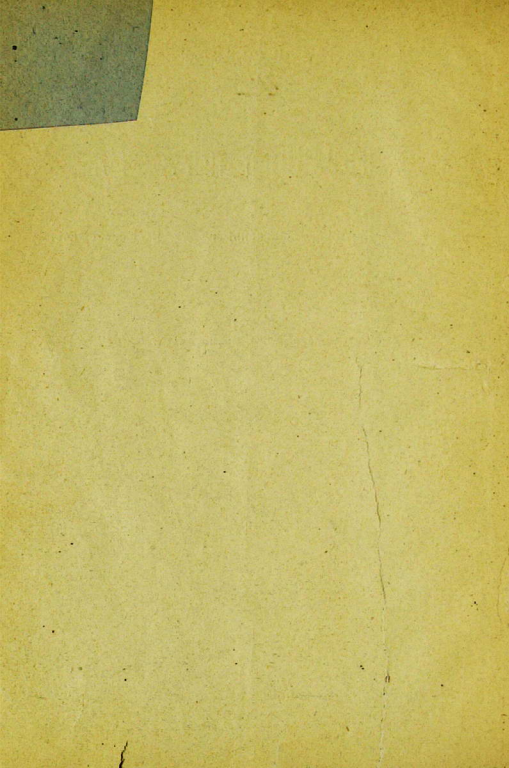
[Handwritten number]

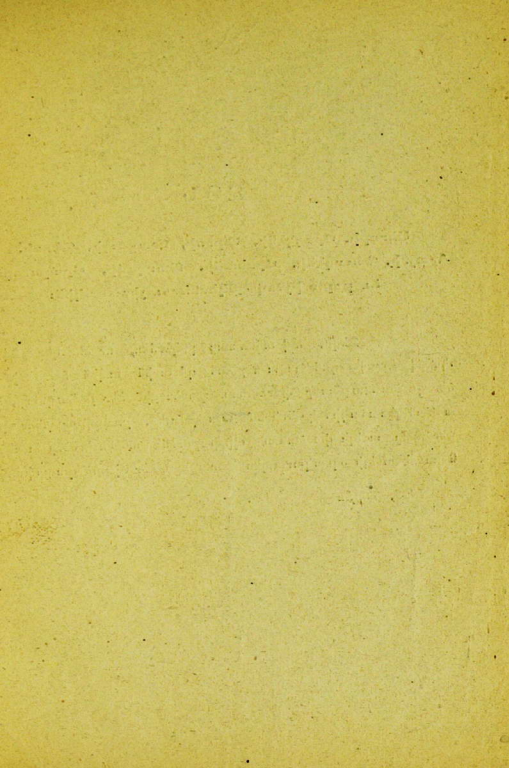
A 11
27205

Հրատ. Գրականության

1907 թ. Բ. Ե. Գ.

Սերոբի, Վազգէնի, Ս.բրօի, Քարուլի, Պետօի,
 Հրայրի, Գուրգէնի, Վահանի, Քարգամի, Վաղարշակի
 և բոլոր իյնող ընկերներու յիշատակին:

Ձեզի, ո՛վ անմոռաց ընկերներ, որ ձեր կեանքով ու
 մահով ժողովուրդին ազատութեան դուարին ուղին հարթեցիք և
 ձեր գործունեութեամբ փորձառու դարձուցիք ձեր յետնորդները, ձեր
 անմահ յիշատակին կը նւիրեմ այս գրեպը, յուսով՝ որ անոր ըն-
 թեցումը աւելի փորձառու պիտի դարձնէ անձնուէրները և պիտի
 նպաստէ աւելի օգտակարապէս ծառայելու ձեր սիրած գաղափարին:

1906, Մայիս

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Աբրո

Վահան

Թաքուկ

Սիրոբ.

Հրայր

Վազգէն

Կայծակ

Թորգոմ

Պեթօ

Գուրգէն

ԶԻՆԻՈՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Մարտական գործը յաջողութեամբ վարելու համար՝ պէտք է կազմել Զինւորական Խորհուրդ մը, Երկրէն դուրս վայրի մը մէջ: Այս Խորհուրդը պէտք է կազմուած ըլլայ մեր գիտակից, անցեալ սենեցող և փորձառու ընկերներէն և ունենայ առնւազն տասներկու, անդամ: Ի՞նչ սլխտի ըլլայ ասոնց գործը:

Նախ ընտրել յատուկ մէկը իրենց մէջէն, որ թըղթակցի կանոնաւորապէս և արագօրէն՝ Երկրի ընկերներուն հետ: Դարձեալ Խորհուրդը իր մէջէն մէկ քանին ուղարկէ զանազան կողմեր, որոնք ընդունակ ըլլան ճանչնալու զէնք շարժելու կարող երիտասարդները: Ասոնք սլխտի դիմեն իրենց գացած տեղի մարմիններուն և խմանան թէ ո՞րչափ կազմակերպուած երիտասարդութիւն ունին: Ապա տասնեակ-տասնեակ բերել տան իրենց քովը, ընտրեն անոնց մէջէն առողջ կազմ ունեցողները և ցոյց տան բժիշկին: Զինւորացուն պարտաւոր է, եթէ որեւէ ներքին հիւանդութիւն ունի՝ յայտնել, չի ծածկել: Անկէ վերջ՝ յարմար դատուած երիտասարդներէն ազնիւ խօսք առնել, որ ուրախութեամբ ուխտեն իրենց անձը դռնել Հայրենիքի Ազատութեան և խնկած հազարաւոր նահատակներու համար: Ապա արձանագրել նորակոչներուն իսկական և կեղծ անունները, ո՞ր տեղացի ըլլալին և խրկել Զինւորական Խորհուրդին: Այնուհետև, Զինւորական Խորհուրդը այս բոլորը կատարելէն վերջ, սլխտի միջոցներ ձեռք առնէ սարկիչներու

նորակոչներուն հրացան քանդել, մաքրել և նորէն սար-
քել, ապա հրացան շարժել և կրակել, ուղիղ նշանա-
ուութիւն՝ կանգնած, չսքած և կողքի պառկած: Առ-
հասարակ ըստ զինւորները, բայց մանաւանդ դանդաղ-
կեանքը՝ մարմնամարզութեամբ պարապեցնել որ արագ
շարժին:

Նորակազմ մարտական խումբերը որոշ ժամանակ
վարժեցնելէ ետք, ընտրել առժամանակեայ խմբապետ
մը և տանապետներ, որոնք զէնքէ ու զինւորութիւնէ
հասկնան. սառնք կը շարունակին վարժեցնել զինւոր-
ները: Նորընտիր խմբապետը կը թղթակցի Զինւորա-
կան Խորհրդին հետ:

Զինւորական Խորհուրդին պարտականութիւնն է իր
ճիւղերուն և Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարմիններուն
միջոցով ամէն կողմէ՝ զէնք զնել ամենալաւ տեսակէն
և փոխադրել տալ հարկ եղած տեղերը: Զէնք գնելու
մէջ համաչափութեան պէտք չէ նայել: Օրինակ՝ եթէ
ունինք 100 հրացան և պատահեցաւ 1,000,000 փամ-
փուշտ, պէտք է գնել անմիջապէս: Պէտք չէ ըսել թէ՛
«Բնչերնո՞ւս է պէտք այդքան փամփուշտը»: Երկրի մէջ
ամենէն կարևորը փամփուշտն է:

Այն զինւորները, որոնք կարողութիւն ունին, պէտք
է իրենց միջոցներով ամէնաառաջնակարգ զէնքերով զին-
ւին, որ կարողանան թշնամի դօրքին ու զէնքին հետ
մրցել:

Զինւորական Խորհուրդի անդամները խիստ գաղա-
նապահ ըլլալու են թէ՛ իրենք և թէ՛ իրենց հաստա-
տած ճիւղերը:

Զինւորական Խորհուրդը պարտաւեր է ըստ սահ-
մանագծերուն համար մեծ քանակութեամբ առաջնորդ-
ներ (վէլէտներ) գտնել՝ թէ՛ հայ և թէ՛ քիւրդ, և
զանոնք միշտ պատրաստ պահել:

ՕԺԱՆԴԱԿ ԽՈՒՄԲԵՐ

ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԹԻՒԼ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ .— Սահմանէն ներս մանող օժանդակ խումբերու անդամներու թիւը պէտք է ըլլայ 35, 55, 75, 95: Երեսուցու հինգը նաղադոյն թիւն է, որմէ պակաս պէտք չէ ուղարկել, որովհետեւ ճանապարհներու վրայ գտնուած թշնամին բաւական ուժեղ է: Եթէ խումբը քիչ թիւով ըլլայ — շատ դիրքեր չի կրնար բռնել, իր բանկիք դիրքերը դատարի կը մնան՝ որոնք թշնամին կը բռնէ: Եթէ գիւրդները իրարմէ հեռու դիրք բռնեն՝ կարող է թշնամին մէջերը մտնել և անշատել. եթէ իրարմէ հեռու ըլլան՝ չեն կրնար յարարելու թիւն պահել մէկ մէկու հետ և իրարու շրածը չեն հասկնար: Եթէ տասը հեզինոց խումբ մը պիտի զրկուի՝ աւելի լաւ է երբէք չի զրկել: Օժանդակ խումբերը պէտք է ճամբայ հանել այն ժամանակ՝ երբ գիշերները երկար են և լուսնկայ չեն:

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ .— Երբ որեւիցէ վայր մը խումբ պիտի ուղարկուի, Զինուորական Խորհուրդը նախօրոք պէտք է այդ խմբի ռազմամիջերքը պատրաստէ: Յետոյ նայելով իր մօտն եղած զինուորական ցուցակներուն՝ խմբի համար ընտրէ այնպիսի զինուորներ, որոնք գնալիք ճամբաներուն վրայ գտնուող գիւղերէն կամ քաղաքներէն ըլլան: Երկիր մտնելէն 15-20 օր առաջ՝ պէտք է կանչել այդ զինուորները և ցրուել սահմանագլխի այն հայ գիւղերը՝ որոնք անցնե-

լիք ճամբուն վրայ են: Այդ մէկ քանի օրուան ընթացքին մէջ զինւորները միշտ քալելու փորձեր պիտի ընեն: Առհասարակ քալելու անկարող մարդիկ պէտք չէ գտնւին այս կեանքին մէջ, որովհետեւ անոնք ոչ միայն օգտակար չեն կրնար ըլլալ, այլ իրենց ընկերներուն ալ զնաս կը պատճառեն: Խմբապետը պարտաւոր է այդ մէկ քանի օրուան մէջ մէկ-մէկ կանչել զինւորները և իմանալ անոնց հրացանի վարժութիւնները: Եթէ պակասութիւն կայ՝ անհրաժեշտ է լրացնել:

ԱՐՋԵՍՏԱԻՈՐՆԵՐ ԽՄԲԻ ՄԷՋ.— Խումբը ունենալու է իր մէջ ուսմբ ձուլող և պատրաստող, զինագործ, բժիշկ կամ վիրաբոյժ, ատաղձագործ, կօշկակար, դերձակ, լուսանկարիչ, որոնք ամենքն ալ շատ կարեւոր են և առանց անոնց՝ խումբը մեծ նեղութիւն կը կրէ:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋ.— Երկիր մտնողները՝ խմբապետէն սկսած մինչև վերջին զինւորը՝ բարոյապէս բարձր պիտի պահեն զիրենք և ապրելով ժողովուրդին մէջ՝ լաւ տպաւորութիւն պիտի թողնեն անոնց վրայ:

ՍՊԱՌԱՋԻՆՈՒՄ.— Իւրաքանչիւր զինւոր պէտք է ունենայ լաւ հրացան մը՝ առանց որևէ պակասի: Ջինւորն էր, լաւ ուշադրութիւն դարձուցէք հրացանի պակասութեան վրայ. եթէ անոր որևէքէ մասը պակաս է կամ վատ՝ չառնէք: Ձեր խմբապետին լաւ հրացան պահանջեցէք. եթէ լաւը չի տւաւ՝ եղածը մի՛ առնէք ու մի՛ երթաք:

Իսկ խմբապետը պարտաւոր է զինւորներուն անթերի, լաւ հրացան տալ: Առանց զինւորներու, դժուար

խմբապետ, ոչ մէկ ուժ չես կազմեր և պէտք է անոնց կեանքը շատ ու շատ բարձր գնահատես: Եթէ հրացանը վատ է, զինւորը ձեռքերը ծայած՝ պիտի նստի կողքիդ. հապա ո՞վ կուի:

Իւրաքանչիւր զինւոր պէտք է ունենայ տասն հարւածեան ատրճանակ մը լաւ տեսակէն, հրացանի փամփուշտ՝ 300 — 350 հատ, իսկ ատրճանակի փամփուշտ՝ 100 հատ: Աւելի պէտք չէ տալ, եթէ զինւորները պահանջեն իսկ: Բոլոր փամփուշտները պէտք է մաքրել և մէկ-մէկ փորձել հրացանի մէջ, որ ետքը փորձանք մը չի պատահի:

Փամփուշտակիրները (պաղրօնտաշները) ծածկւած ըլլան, որ չի թափուին: Մէջքէն կապելիք փամփուշտակիրները երեք կարգ և իրարու միացած ըլլան: Մէկ ալ ձախ ուսին կապելու է: Այս ալ լաւ կարւած ըլլալու է, որ նոյնպէս փամփուշտը չի թափի: Ատրճանակի փամփուշտամանը ձգել աջ ուսը:

Անհրաժեշտ է՝ մէկ-մէկ տուփ աւելորդ ուսական վառօդ, 500 կապսիւլ, հրացաններու ըստ մասերուն պէտք եղած աւելորդ վիճակներ, մէկ-մէկ զսպանակ, մէկ-մէկ հատ 3, 4 կամ 5 փաթանոց մանր զսպանակ (պրուժին) երկու գլուխները կայցուած: Այս մանր զսպանակները շատ պէտք են, երբ հրացանի զսպանակը թուլանայ և կապսիւլը չկտորէ, այն ժամանակ այդ մանր զսպանակը կը ձգւի երկար զսպանակին առաջքը, որով կապսիւլը կը կտորի և անոնց խփելու՝ փամփուշտը կրակ կ'առնէ: Միասին պէտք է վերցնել նաև՝ տասնի չափ հրացանի աւելորդ ասեղ, հրացանի ոտք, մուշկա, երկու կամ երեք սիւլումէ (ղատուօր), իւղով լիցցուն իւղամաններ, հրացած մաքրելու շորեր, մէկ-մէկ քանդիչ, փոքր կաշիէ ճզզան մը՝ հրացանի մանր մասերն ու մաքրելու շորերը դնելու համար:

ՀԱԳՈՒՍՏ .— Ջինւորներու հագուստը մոխրագոյն պէտք է ըլլայ՝ թէ լազի և թէ՛ չէրքէզի։ Իւրաքանչիւր զինւոր ունենալու է մէկ աւելորդ շապիկ կամ ֆանէլ, մեծ թաշկինակ մը՝ քրտինքը սրբելու համար, երկու ձեռք գուլպա՝ թանձր տեսակէն, ոտքի աման՝ սոյ կամ տպղած տրեխ։ Ոսնամանները թեթև ըլլալու են և նեղ գալու չեն, որպէսզի չի սղմեն։ Ջինւորը սկիզբը կ'ըսէ — «լաւ է.» բայց երբ երկու գիշեր քալէ, արիւնի հոսանքը վար կ'իջնէ և ոտքը կը նեղէ։

ՈՒՏԵՍՍ .— Իւրաքանչիւր զինւոր պէտք է ունենայ պաշարի համար լաւ կարւած տոպրակ մը, մոխրագոյն, կապերը հաստատուն, ուսերուն վրայ գալիք տեղերը բուրդ կամ բամբակ դրւած, որ չի ցաւցնէ։ Սահմանէն ներս մտնելու ատեն՝ իւրաքանչիւր զինւոր առնւազն պէտք է ունենայ երեք օրւայ հաց, չորս խոշոր գաթայ, երեք գլուխ հէլւա, վեց գլուխ չորթան, փոքր կտոր մը մեղրամամ, լիմոնի աղ, ծամկու ձութ։ Իւրաքանչիւր զինւոր ունենալու է նաև ջրի աման մը՝ թիթեղէ, վրան մոխրագոյն լաթ անցուցած, որ ձայն չի հանէ և չի փայլի։

ԱՄԲՈՂՋ ԽՈՒՄԲԸ .— Պէտք է ունենայ երկու լաւ դիտակ և երկու կողմնացոյց, դրօշակ մը՝ ընդհանուր խմբին և երեքական դրօշակ ամէն մէկ տասնակին՝ սև, ճերմակ ու կարմիր գոյներով։ Այս երեք տեսակ դրօշակներուն երեք նշանակութիւնը պէտք է սրոշէ խմբապետը։ Բացի դրօշակէն՝ խմբապետը պէտք է ունենայ իր փարոջներ և գիտցնէ ամբողջ խումբին։ Դրսի ժողովուրդը պէտք չէ հասկնայ այդ փարոջները։ Ասկէ զատ, խումբը պէտք է ունենայ սուլիչներ՝ սուլիբու համար որեւէ թռչունի ձայնով, սուլելու նշանակութիւնն ալ պէտք է գիտնան բոլոր զին-

ւորնւրը և լաւ մտքերնին պահեն, եթէ հնարաւոր է խումբը ունենալու է նաև երկու փէտատ և երկու թիակ՝ դերքեր շինելու համար: Խումբն իր հետ ջորինելով փամփուշտ պէտք է ունենայ, թեթև բեռցած:

ՎԷԼԷՏՆԵՐ (առաջնորդներ).— Հարիւր հոգինոց խումբը պէտք է երեք լաւ վէլէտ ունենայ, Դեռ տեղէն չի շարժած՝ խմբապետը վէլէտներուն առանձին-առանձին կանչել հարցնելու է թէ սահմանէն մտնելէ յետոյ քանի՞ ժամ պէտք է քալել՝ հասնելու համար առաջին դիրքը: Օրինակ, վէլէտը կ'ըսէ՝ «Ութ կամ վեց ժամ», լաւ գիտցած եղիւր որ, 6 ժամ ըսածը՝ 8 ժամ կը տեւէ և 8 ժամ ըսածը՝ 10 ժամ: Ան հասարակ վէլէտները ժամացոյցէն չեն հասկնար. եթէ հասկնան ալ՝ անոնց հաշիւը ցերեկւայ հաշիւ է: Վէլէտները գիշեր ալ ճամբորդած ըլլան, իհարկէ չորս կամ 6 հոգիով են գացած, որոնք աւելի շատ ճամբայ կը կտրեն՝ քան բեռնաւորւած հարիւր հոգինոց խումբը: Այս հարցումներու ժամանակ պէտք է ներկայ ըլլան նաև տասնապետները: Խմբապետը վէլէտներուն պէտք է հարցնէ նաև ճանապարհին պատահելիք ջրերը, քարերը, հասնելիք դիրքի մեծութիւնը, եթէ առանձին-առանձին բոլոր երեք վէլէտները միևնոյն տեղեկութիւնները տւին — լաւ. իսկ եթէ տրւած տեղեկութիւնները միևնոյնը չեղան, պէտք է երեքն ալ իրարու քով կանչել և համաձայնութեան բերել զանոնք:

ՊԱՇՏՕՆՆԵՐ.— Խումբը պէտք է բաժնել տասնեակներու. ամէն տասնեակ ունենալու է իր անունը և տասնապետը: Եթէ զինւորները արդէն անգամ մը մտած են Երկիր, թող իրենք որոշեն՝ ձայներու մեծամասնութեամբ՝ իրենց տասնապետները և օգնականները. իսկ եթէ Երկիր մտած չեն, խմբապե-

տը թող նշանակէ տասնապետներ և օգնականներ ա-
նաչառութեամբ: Խմբապետը և խմբապետի օգնականը
կ'ընտրուին Երկրէն դուրս գտնւած Չինուորական Խոր-
հրդիւն կողմէ:

ՇԱՐԺԵԼԷ ԱՌԱՋ.— Խմբապետը պէտք է ընկերացնէ
բոլոր զինուորները, այսինքն իւրաքանչիւր զին-
ւոր ճանչնալու է իր ընկերը և առանց անկէ
բաժնւելու՝ անոր կողքէն քալելու է միշտ: Յետոյ խմբ-
ապետը բոլոր զինուորները պէտք է ամփոփէ քանի մը
քաջակերական խօսքերով՝ նկարագրէ հայդուկային կեան-
քի դժւարութիւնները, յայտնէ որ կերթան պատե-
րագամի դաշտը և պատկերացնէ այդ կեանքի բոլոր վը-
տանգներն ու նեղութիւնները: Կը պատահի որ թող
ու վախկոտ անհատ մը ըսէ. «Ես չեմ կրնար այդ
կեանքը տանիլ»: Բայց չէ՞ որ նախօրօք այդ միևնոյն
զինուորը աչնիւ խօսք էր տւած, ինչո՞ւ դրժէ դայն:
Այս տեսակ դէպքեր չի պատահելու համար՝ անհրա-
ժեշտ է առաջուց տեղական մարտական խումբերու մէջ
խօսիլ ամեն բան:

ՋԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ.— Մինակ Չինուորական Խորհուրդը,
խմբապետն ու տասնապետները և վէլէտները
պէտք է գիտնան թէ խումբը ո՞ր գծով պիտի
սահմանն անցնի: Պէտք է վէլէտներուն խիստ պատ-
ւիրել, որ այս կէտը ոչ ոքի չի յայտնեն, որպէսզի լու-
րը չի տարածայնուի: Կառավարութեան սահմանագլուխ-
ներ գտնւած հիւպատոսները լրտեսներ ունին, որոնք
խմանալուն պէս լուր կուտան սահմանապահ զօրքերուն
և ասոնք ալ պէտք եղած միջոցները ձեռք կ'առնեն,
որ խումբին առաջը կարեն: Եւ եթէ առաջին գիշերը
չի պատահին խակ, ցորեկը ձեր հետքերը կը գտնեն և
լուր կուտան աւելի ներսը: Եթէ մօտակայ սարն էք

ապաստանած կամ դիւղը՝ կարող են գտնել և կամ կուրս
ստիպել :

ՔԻՉ ՈՒՏԵԼ ԵՒ ԽՄԵԼ.— Իրիկունը հաց քիչ ուտե-
լու է : Պէտք է ըսել՝ «Ճամբայ պիտի երթանք,
չատ ուտողը չի կրնար քայել» : Քայել սկսելէ
յետայ՝ ջուր ալ քիչ խմեցէք և ջրի ամանները լեցուն
պահեցէք :

ԽՈՒՄԲԸ ՊԱՏՐԱՍ.— Խումբը սոքի վրայ պատրաստ
է . խմբապետը վերջին անգամ կը կրկնէ իր պատ-
ւէրներն ու կարգադրութիւնները : Յետոյ պէտք
է նաև քանի մը խօսք ըսէ . «Ընկերներ, կտրիճ
ըլլաք և աչքբաց, մատա՛ղ ձեր սոքերուն : Կուտողին հա-
մար կուրս արհեստ մըն է : Սիրով ըլլաք իրարու հետ
և ուրախ : Բոլորիս մարմիններն ու հոգիները միացած
մէկ կազմ ունենանք : Յառա՛ջ . . . » :

ՇԱՐԺԻԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ.— Խումբի առջևէն 30 կամ 50
քայլ առաջ պէտք է քայլն վէլէտ մը և երեք
ճարպիկ զինւոր : Ասոնց և խմբին միջև պէտք
է քայլն երկու զինւոր : Այս երկու զինւորին ետևէն
քայլու է խմբապետը վէլէտի մը հետ՝ խումբին ա-
ռաջն ընկած : Խմբապետի օգնականն ու տասնապետ մը՝
ուրիշ վէլէտի մը հետ՝ պէտք է կազմն խումբին վեր-
ջապահ մասը, ասոնց պարտականութիւնն է քայեցնել
զինւորները, չի թողուլ որ անջատւին իրարմէ : Խմբա-
պետը պարտական է որոշ չափով արագ քայեցնել խում-
բը, որպէսզի արշարոյսին չի մնան և ճամբորդի չի
հանդիպին : Երկու տասնապետ պէտք է երթան խումբի
կողքերէն : Զինւորներն իրարու հետ պէտք չէ խօսին,
սոքերով ձայն չպէտք է հաննն, առանց հրամանի սի-
կար չի ծխեն : Ջորիով ուղղման ժամանակը միշտ պէտք է
երթայ վերջին տասնեակի հետ :

ԱՌԱՋԻՆ ԴԷՊՔ.— Եթէ սեւէ դէպք պատահի, խըմ-
բապետին հետ գտնուած տասնեակը պէտք է
կուրի իր վէլէտի հետ: Վերջին տասնեակները
կրակելու իրաւունք չունին: Երբ առջեւէն գնացող խում-
բը կրակ բացաւ, ետեւէն եկողները իրաւունք չունին
կրակելու, հակառակ պարագային կարող են ընկերներ
սպաննել: Խմբապետի օգնականը՝ քովը գտնուած վէլէ-
տին հետ անյնելու է խումբին առաջը և շարունակե-
լու է ճանապարհը: Հեռանալով 100—150 քայլ՝ եթէ
քարեր կան՝ դիրք բռնելու է խմբով: Իսկ եթէ քար
չի կայ, դուրան է, պէտք է զինուորները ցրած պառ-
կեցնել կողքի վրայ: Գիշերուայ կուիւններն առ հասարակ
երկու-երեք զալպէն աւելի չեն ըլլար: Խմբապետն
իր քով եղած տասնեակով նստիլ կուելու չէ, այլ ա-
րագութեամբ խոյս տալու է թշնամիէն: Երբ բաւական
հեռացաւ՝ սուլելու է որոշեալ սուլոցով, որուն պէտք
է պատասխանեն ընկերները: Այնուհետև նորէն կը
միանան և առաջւայ կազմով կը շարունակեն ճամբան:

ՍԱՀՄԱՆԻ ՎՐԱՅ.— Եթէ պատահին սահմանապահ
զօրքեր որոնց հետ մենք գործ չունինք և որոնց
մենք թշնամի չենք — պէտք չէ կրակել: Երեք ան-
գամ յայտարարելու է թէ բարեկամներ ենք և ճամբորդ:
Եթէ լսեցին — լա՛ւ. եթէ չի լսեցին ու զարկին ձեզի,
խմբապետը հրամայածին պէս՝ զարկէք անխնայ իրրե-
թշնամու՝ սրտերուն ու ճակատնուն: Յիշեցէ՛ք Թբրգոմի
և Որսորդ Գէրգի խումբը:

ՅՈԳՆՈՂ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ.— Յոգնող ընկերներուն պէտք է
օգնել: Այս իմանալով թող զինուորները առի-
թէն չ'օգտուին և թող բռնեն զիրենք, որպէս
զի միւս ընկերները օգնեն իրենց: Եթէ խկապէս յեզ-
նած չես, ազնիւ բան չէ որ քու ծանրութիւնդ միւս

լնկերնեւրուդ տաս : Ի հարկէ եթէ լնկեր մը զլորած ըլլայ և որեւիցէ մէկ տեղը ցաւցած կամ թեթև վիրաւորւած՝ լնկերները պարտաւոր են անոր ծանրութիւնը վերցնելու : Խմբապետը պարտաւոր է զինւորներուն չափ ինքն ալ ծանրութիւն առնելու , որ իրաւունք ունենայ հրաման լնել լնկերուն՝ քաղելու :

ԱՌԱՋ ԳԱՑՈՂՆԵՐԸ .— Առաջը գացող վէլէտն ու երեք զինւորները միշտ պէտք է իրենց հրացանները պատրաստ ունենան՝ փամփուշտ լեցուցած և գրկերնին առած : Խմբապետն ու իր տասնեակը նոյնպէս պէտք է հրացանները լեցուցած պատրաստ ունենան : Մնացածները դատարկ կը պահեն իրենց հրացանները : Խմբապետին աչքը առաջ գացողներուն վրայ պէտք է ըլլայ , որպէսզի անոնք որ կողմը որ դառնան , ինքն ալ նոյն ուղղութեամբ տանի խումբը :

ԼԵՐԱՆ ՔԻԹԵՐԸ .— Երբ լիբան քիթեր հանդիպին , որոնց միւս կողմը չերեւնայ , առջեւէն գացող վէլէտն ու 3 զինւորները պէտք է արագ անցնին և լրջօրէն ուսումնասիրեն ճամբան : Մթութեան մէջ երեւին հատ-հատ ծառեր կամ քարեր , կամ գուցէ մարդ՝ որ այդ ըսպէին չի շարժիլ — պէտք է շատ լուրջ նայիլ , յետոյ ծռիլ՝ գետնի երեսանց նայիլ և ապա՝ միայն շարժուիլ :

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՀԱՐՑՈՒՄ .— Առջեւէն գնացող մարդիկ շատ լաւ գլխանալու են թուրքերէն և քրդերէն , բոլորովին նման թուրքի և քիւրդի խօսելուն : Եթէ յանկարծ մօտէն հարցում կըաւ . « Դուք ո՞վ էք » , առանց տատանելու՝ իսկոյն պատասխանել . « Զօրք ենք » : Եթէ համարձակեցան մօտ գալու և թւով երկու-երեք հոգի են — պէտք է պահւտիլ երեք տեղով :

և մօտենալուն պէս՝ բռնել անմիջապէս: Իսկ եթէ շատ
 ւոր են, թող այն ժամանակ, մինչև որ առաջինները
 կը խօսին՝ խումբը խոյս տայ անշշուկ՝ ձախ կամ աջ
 կողմը, նայելով թէ տեղն ի՞նչ յարմարութիւն ու քա-
 րեր ունի: Ապա առաջ դնացող չորս հոգին ալ խոյս
 կուտան և կ'անհետանան:

ԿԱՐՃ ՀԱՆԳԻՍՏ.— Երբ բաւական զնացիք՝ հարցնել
 վէլէաններուն թէ՛ ո՞րտեղ յարմար է ջուր խը-
 մելու, կտոր մը հաց ուտելու և ծխելու հա-
 մար: Յոյց տւած տեղը կը նայիք և ձեզմէ 30 — 40
 քայլ հեռու պահապաններ կը դնէք: Տղաքը պէտք է
 քիչ ուտեն, շատ ջուր չի խմեն, ծածուկ ծխեն, լուցկի
 չի վառեն, ոչ ալ կրակհան: Թուղթէ զով կայ, որ ա-
 ռանց կրակ տալու՝ կը վառի, զայն գործածել: Ամենա-
 շատը պէտք է նստիլ քառորդ ժամ կամ տասը րոպէ,
 որովհետև տղաքը քրտնած կ'ըլլան և կարող են մըր-
 սիլ: Պէտք է շուտ ստքի ելնել և ամեն հանգիստի տե-
 ղէն հինգ րոպէ շահիլ, որ առտուն շատ կանուխ դիր-
 քերը հասնիք և խումբը տեղաւորւի դիրքերու մէջ:
 Մեկնելէն առաջ ջրի ամանները լեցնել տալ: Տասնա-
 պետները շատ ուշադիր հսկելու են որ իրենց զինուոր-
 ները այդտեղ չի քնանան: Գնանալով աւելի կը թու-
 լանան: Վեր կեցած ժամանակ ամեն ընկեր իր ընկերոջ
 կողքին պիտի ըլլայ: Եթէ ընկեր մը սլակաս է, կողքի
 ընկերը, դեռ խումբը չի շարժւած, պէտք է հարցնէ թէ
 ո՞ւր է ընկերս: Կարող է պատահիլ որ քնացած ըլլայ
 քարի մը կամ թփի մը տակ: Այս բանը շատ անգամ
 պատահած է: Ճանապարհ իյնալէ առաջ՝ ամեն անգամ
 տասնապետները համրելու են իրենց տասնեակը:

Գլորւած կտմ պառկած ժամանակ՝ լաւ հսկել որ
 ատրճանակը յանկարծ կրակ չառնէ՝ քարի վրայ սեղմ-
 ւելով: Աւելի լաւ է նոր սխտեմի ատրճանակ ունենալ,

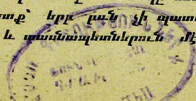
փամփուշտն՝ ամպարը լեցնել և խողովակի մէջ փամփուշտ չի դնել: Ձգուշանայ նաև, որ քարերու վրայ պատկած ժամանակ հրացանի փամփուշտները չի ճակւին: Վերջէն՝ առանց իմանալու՝ ճակած փամփուշտը կը մըտնեն հրացանի մէջ, չերթար, ոչ ալ կուգայ և կարող է զինուորը սպաննուիլ:

ԱՄԱՋԻՆ ԴԻՐՔ. — Երբ գիշերով հասաք առաջին դիրքերը, խմբապետը թող պարտի և քննէ բոլոր քարերը: Այդ տեղ դիրք բռնելէ առաջ, խմբապետ, հարցուր վէլէտներուդ — եթէ դեռ բաւական գիշեր ունիս — թէ մօտակայ տեղ աւելի լաւ դիրք լայ: Երբ կայ — հոն գնա՛, մի՛ ըսեր թէ տղաքը յոգած են: Եթէ երթաս՝ թէ՛ աւելի լաւ դիրքով տեղ կուեննաս և թէ միւս գիշերուայ դիրքիդ մօտեցած կ'ըլլաս: Իսկ եթէ չի կայ — այդտեղ կը մնաս: Բնակւն դիրքեր քիչ գտնւած տեղերը՝ արհեստական դիրքեր իննել տուր:

Քու բռնած դիրքէդ բարձր դիրք պէտք չէ գտնուին: Եթէ երկու բլուր կան իրարու մօտ՝ երկուքն ալ բռնէ: Եթէ մէկը հեռու է՝ բռնէ այն բլուրը, որը բարձր է: Եթէ տասնեակները խրնց տասնապետներով նոսն դիրքերը, խմբապետն ու տասնապետի օգնականները պէտք է պահապան կանգնին, մնացածները քնանան:

Երբ լոյսը սկսաւ բացւիլ և տեսար թէ մօտակայ տեղերը լաւ քարեր կան, քանի մը զինուոր դրկէ, որ բաւեն: Բայց այդ քարերը իրարու մօտիկ պէտք է լինեն, որ կուի ժամանակ հաղորդակցութիւն ունենաք թշնամին չի կրնայ մտնել երկուքիդ մէջտեղը և ձեր լսելը բաժնէ: Ասկէ զատ՝ երեկոյեան հեռանալու ժամանակ չէք կրնար միանալ և անշատուած կը մնաք:

Արեւը ծագելէն ետք՝ երբ բան չի պատահեցաւ, խմբապետի օգնականը և տասնապետներուն մէկ մասը

պէտք է պահապան կանգնին և միւսները քնանան :
Վէլչանէրը մնալու են խմբապետին քով : Պահապաննե-
րու մէկ կամ երկուքը նոյնպէս պէտք է մնան խմ-
բապետին քնացած տեղը :

ՊԱՀԱՊԱՆՆԵՐԸ .— Պէտք չէ կանգնին կամ պտտին ,
որովհետև հեռուէն կը տեսնուին : Խիստ զգոյշ պէտք
է ըլլան , ուշադիր և կարգով հսկել :

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԴԻՐԹԵՐ .— Ձինւորները մեծ քարերով
դիրք շինելու են , ո՛չ մանր քարերով : Եթէ դիր-
քը մանր քարերով շինուած ըլլայ , թշնամիին
գնդակները մանր քարերուն զարնելով կը փշրեն , որով
մէկ գնդակի հետ՝ հինգ-վեց ալ քարի կտորներ գլն-
դակ կը դառնան՝ և կ'առնեն ձեր երեսին ու կը
սպաննեն :

ՏԵՂԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ .— Երեք-չորս ժամ
քնանալէ յետոյ , պէտք է շուտով արթննէք
խմբապետը , որ թէ աչքով և թէ դիտակով
սարձ գազաթէն դիտէ չորս բոլորը : Խմբապետը վե-
լչաներուն հարցնելու է ճանապարհի վրայ պատահե-
լիք գիւղերը , ջուրերը , քիւրդերու վրանները , ցեղերու
անուանները , անոնց ո՛րքան զէնք ունենալը և այլն , և
ասոնք զրէ ամենքն ալ : Հարցնել թէ՛ վաղուան դիրքը
այդտեղէն կ'երևի՞ : Եթէ կ'երևի — դիտակով շատ լաւ
նայիլ . իմանալ երթալիք տեղերը , վաղուայ դիրքը աւե-
լի լաւ է այսօրուանէն , այս գիշերուայ ճանապարհն էր
շատ՝ թէ՛ վաղը գիշերուանը , և ասոնք բոլորը նկատու-
ղութեան առնել :

Դիրք բռնած սարիք թէ՛ գազաթնները և թէ՛ ստո-
րոտները լաւ նայէ . տե՛ս ոչխարի հետք կամ ոչխարի
նոր պտրուկ կա՞յ : Եթէ կայ — գիտցիր որ հովիւները
ոչխար կը բերեն այդ տեղ : Այն ժամանակ հարկաւոր

է խիստ զգուշութեամբ պահելի, Հովւի չներշ հոտա-
սութեամբ կը հաջնն և կուգան ձեր մօտ, Պէտք է
պահելի և չերեւելի, երբ հովիւը դայ ձեզ մօտ՝ բունն-
ցէ՛ք, եթէ վարպետութեամբ չի բունէք — «հարանջ»
կը ձգէ և քանի մը հրացան օդին մէջ կը սարսփէ ու
կուիւը կը սկսի:

ԽՈՒՍԱՓԵԼՈՒ ԾԱՄԲԱՆ. — Յորեկէն ընարէ թէ՛ մւր-
կից յարմար է գիշերը դուրս գալ՝ եթէ կուիւ
պատահի, սրպէսզի իրիկունը չի շիոթիս: Պէտք
է դուրս գալ աջն կողմէն, սրտեզ թշնամին դիրք չունի:
Երբ ըստ տաճկաց ժամը 12-ն եղաւ, հեռաւոր դիր-
քերը գտնուած աղաքը կը հաւաքես շարձդ, խմբապետ,
և կը պատրաստուիս մեկնելու:

ՄԵԿՆՈՒՄ. — Ենթադրենք թէ այդ օրը բան չի պա-
տահեցաւ: Իրիկունը կը քանդէք արհեստական
դիրքերը՝ եթէ չինամ էիք, ու լուցկի, ծխախոտի
թուղթ, ծխախոտի գլուխներ, հացի կտորներ և այլն
չէք թողուր այդտեղ, փամփուշտ չէք թափեր, ջրաման,
հրացանի շիշ և այլն չէ՛ք մոռնար: Խուճքը կը մանէ
սուաջւայ կաղմին մէջ և ժամը մէկին կամ մէկ ու
կէսին՝ ճամբայ կ'իջնայ: Եթէ սարի ստորոտները գիւղի
մօտէն պիտի անցնի խումբը, սարին իջած ժամանակ
քարեր չի գլորել և որքան կարելի է ոտքի ձայն չի հանել:

ՎԻՐԱՒՈՐ ԸՆԿԵՐԸ. — Ծանապարհը կէս չեղած, օրի-
նակ, պատահեցան խումբ մը ձիաւոր կամ հե-
տեւակ մարդիկ և դուք իրարու ետեւէ քանի
մը համազարի (ղալպ) տիք ու անցաք, կաքող է պա-
տահի որ ձեզմէ մէկը շատ ծանր վիրաւորի և ան-
կարող դառնայ քալելու, այսպէս՝ կամ ոսկրը կտորած
ըլլայ կամ վէրքը մահացու. ի՞նչ պէտք է ընել: Սպա-
նիկ այդ ընկերը՝ շատ դժւար է. բայց եթէ կենդանի

Թողուք, կարող է ապրիլ, որ մը երկուք և ինչալ թըշնամյններու ձեռք, որոնք հարց ու փորձի կ'ենթարկեն զայն արնաքամ վիճակի մէջ: Կրնայ պատահիլ, որ անգիտակցաբար բոլոր գաղտնիքները խոտտովանի: Խոտտովանութիւն առնելէ ետք, անկասկած զայն դաշոյններով կտոր-կտոր կ'ընեն. հետեւաբար աւելի լաւ է ս'ենէ կերպով վերջ տայ անոր կեանքին: Աայց եթէ խուճմն իր հետ ձի կամ ջորի ունի, կրնայ հեծցնել և փոխադրել իր հետ:

ՄԻՆՉԵԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԻՐՔԸ.— Եթէ առաջին լրիկուն որեւէ ընդհարում պատահեցաւ, միւս գիշեր խումբը աշխատելու է քարերու վրայէն, չոր գետինէ կամ թէ ցած խոտոտ տեղերէ քալել, որ հետք չի թողու: Փոշոտ ճանապարհ պատահած ատեն, ամբողջ խումբը թող կոնակը դարձնէ և այնպէս քալէ: Այսպէսով ոտքերու քթերը կը դառնան հակառակ կողմը, ուսկից կուգար: Այս ձեւով գուցէ թշնամին շփոթելով կորսնցնէ հետքը. եթէ գտնէ ալ, շատ դժարութեամբ կը գտնէ և կէսօրն անցած կ'ըլլայ, որով թէ քիչ կռիւ կունենաս և թէ քիչ կուտղ թշնամի:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԻՐՔԸ.— Նոր դիրքերը հասածիդ պէս իսկոյն տասնեակներդ ցուէ՛, ինչպէս առաջին անգամ և արհեստական դիրքեր շինէ՛ եթէ հարկ կայ: Այս մասին երկար գրելն աւելորդ է, խմբապետն ու տասնապետները պէտք է քիչ թէ շատ փորձառութիւն ունեցած ըլլան, իրենց պարտականութիւնները լրջօրէն կատարեն և անհողութեան չի տան. ամեն զոհողութիւն պէտք է յանձն առնեն և գործը չի վտանգեն: Ամէն դիրքի մէջ պէտք է շատ լաւ պահել և տեղերէն ամենեւին չի շարժուիլ:

ՀԵՏԱՄՈՒՏ ԹՇՆԱՄԻՆ.— Ձեր հետքերուն հետա-
մըտելով՝ թշնամին կուգայ հարա-հրոցով և կը
գոռայ. «Այստեղ են, այստեղ»: Բայց սուտ են,
դիտմամբ այդպէս կ'ըսեն, որ ձեր կողմէն շարժում
մը ընէ՞ք կամ հրացան բանաք, որ յանկարծակիի չի
գան: Եկողներն, առ հասարակ, առաջ ձխաւորները կ'ըլ-
լան և միշտ կը խաղցնեն ձիերը՝ իրենց կողքերը դէպի
ձեզ տւած: Պէտք է ամէն կերպ աշխատիլ չերեւիլ
այդ ժամանակ և թողուլ որ մօտենան: Բոլոր զիւոր-
ները հրացանները լեցուցած՝ կը սպասեն խմբապետի
հրամանին: Երբ խմբապետը գոռայ. «Կրակ», զարնել
անոնց՝ եթէ ձխաւորները հանդարտ են, իսկ եթէ շարժ-
ման մէջ են՝ զարնել ձիերուն: Անհրաժեշտ է իրարու
ետեւէ չորս-հինգ համազարկ բանալ. իսկ եթէ թշնամին
չատ է — շատ համազարկեր բանալ: Անոնք այն ատեն
խսկոյն կ'ամ կը փախչին կամ կ'իջնեն ձիերէն և դիրք
կը բռնեն:

Արդէն թշնամիին եկած ժամանակ՝ անոնց շարժում-
ներէն յայտնի կ'երեւայ թէ խումբի ս'րտեղ ըլլալը դի-
տած են թէ չէ: Երբէք թողելու չէ որ առաջին
կրակը թշնամին բանայ: Այս բանը խմբապետը նկա-
տողութեան առնելու է, առաջին կրակը միշտ խումբի
կողմէն բացւելու է: Այդ կրակէն թշնամին մեծ սար-
սափի մէջ կ'իյնայ:

Առաջին համազարկերը տալուն պէս՝ սողաքը պէտք
է բարձր ձայնով հարա-հրոց բարձրացնեն, իսկ յայտ-
նի ձայն ունեցողները պոռան թշնամիին թէ՛ «Եկէ՛ք,
մի՛ փախչի՛ք, մօտեցէ՛ք կուլինք»: Մեր զինւորները պէտք
չէ քֆրեն. քֆրելը սողամարդու գերծ չէ: Համազարկի
ժամանակ անհրաժեշտ է միշտ տղմուկ բարձրացնել,
իսկ հանդարտ ժամանակ՝ կուլիլ ու երգել և նայիլ
խմբապետի հրահանգներուն ու ձեր քովը գտնուած
տասնասպետներուն: Պարապ տեղը՝ չըլլայ որ փամփուշտ

վառէք : Երբեմն ալ մի մոռնաք հրացանները մաքրել :
Վերաւորւած ընկերը անմիջապէս բերելու է վերա-
բուժին քով :

ԹՆԴԱՆՕԹ. — Եթէ թշնամին թնդանօթով կը ուժ-
բակածէ ձեզ՝ և դուք բոլորակ դիրք ունիք, պէտք
է անմիջապէս բոլորակը քանդէք և շղթայածև
դիրք բռնէք՝ նայելով տեղին : Բոլորակ դիրքը շատ վը-
տանգաւոր է թնդանօթին առջև :

Ուշադրութեամբ նայիլ և հաշուել թէ՛ սրքան հե-
ռաւորութիւն ունի թնդանօթը : Երբ ծուխը երևցաւ՝
սկսեցէք համրել՝ մէկ-երկու ևայլն՝ և տեսէք թէ՛ քա-
նի՞ կ'լնէ մինչև ուժմբի պայթումը . եթէ օրինակ, համ-
րեցիք տասը, ուրեմն 1000 քայլ հեռու է, եթէ 15՝
— 1500 քայլ : Մէկ համրանքը 100 քայլ է : Երբ հաշ-
ուեցիք և տեսաք թէ՛ ձեր զնդակները կարող են հաս-
նիլ թնդանօթածիզներուն, այն ատեն խմբապետը թող
զատէ քանի մը լաւ նշանառու ղինւորներ և զարնել
տայ թնդանօթածիզներուն :

ԽՈՒՍԱՓՈՒՄՆ. — Կռիւը կը տեսէ մինչև երեկոյ : Երե-
կոյեան դէմ խմբապետը զինւորական խորհուր-
դի կը կանչէ տասնապետներն և խմբապետի
օգնականը, և շուտով խորհուրդ կ'լնէ ընելիքը որս-
չելու : Տորեկը պէտք է աշխատիս թշնամիէն ձի առ-
նելու, որ եթէ վերաւոր ունենաս, լրիկունը ձիերու վրայ
նստեցնես զանոնք :

Երբ մութն խնկաւ և հեռուէն մարդ չի երևիր,
դիրքերու մէջ եղած խումբը ամփոփէ : Այդտեղ պէտք
է թողուլ վէլէտ մը, խմբապետի օգնականը, տասնեակ
մը և տասնապետ մը, որոնք արագ-արագ կը կրակեն
թշնամիին բացած կրակներուն վրայ : Ամէնքն ալ զա-
նազան ուղղութեամբ կրակ կը բանան, որ թշնամին

կարծէ թէ ամբողջ խումբը հոն է : Այս միջոցին խումբապետը դուրս կը հանէ խումբը պաշարած դրութենէն՝ այն կողմով, ուր թշնամի չի կայ : Այդ կէտը անվկա առաջուց պէտք է դիտած ըլլայ : Քիչ յետոյ խմբապետի օգնականն ալ առնելով իր տասնեակը և քովը եղած վէլէտը՝ արագ կերպով կը հասնի խումբափող խումբին :

Կը պատահի որ չորս կողմն ալ պաշարած ըլլայ թշնամին. այս պարագային ալ դուրս գալու է այն կողմէն՝ ուր թշնամին քիչ է : Խմբապետը այս պարագային պէտք է առնէ տասնեակ մը և վէլէտ մը՝ ու առաջ անցնի : Եթէ թշնամիի պատահեցաւ — կուռու է. այդ ատեն խմբապետի օգնականը կ'առնէ մնացած խումբը և լուրի միջիկ կը քալէ : Խմբապետին հետ կուռող տասնեակը պէտք է կրակէ և արագ-արագ տեղը փոխէ, որովհետև գիշերուան կուռի պահուն հրացանի բերնէն եղած բոցերուն կը դարնեն, ու շուտով անյայտանալով միանայ խումբին, առաջւայ կազմով շարունակելու ծանապարհը :

ՀԵՌՄԱՆՈՒՄԻՆԵՆԵՐԸ .— Պաշարած դրութենէն դուրս եկածին պէս՝ խումբը, եթէ մօտերը հեռագրութելեր կան, անմիջապէս քանի մը տեղով պիտի կտրէ զանոնք և անցնի՝ առանց հետք թողնելու : Անշուշտ ցորեկէն հեռագրուած կ'ըլլայ դէպքի մասին, բայց մանրամասնութիւնները դեռ յայտնուած չեն ըլլար : Հեռագրութելերը կտրելը անհունապէս օգտակար է խումբին համար :

ԿՈՒՐՈՂ ԹԻՒՐՔՆ ՈՒ ՔԻՒՐԴԸ .— Կուռի ժամանակ առ հասարակ պէտք է քիւրդերէն զգուշանալ : Անոնք աւելի ընդունակ են կուռու, ծանօթ են դիրքերուն և իրենք զիրենք լաւ կը պահեն : Անոնք

օձի պէս դիրքէ դիրք կը սողան, մինչ թիւրք զօրքը անծանօթ է տեղին և պահւիլ չի կրնար, կը նայի հըրամանատարի հրահանգներուն և փողերու հնչումին: Տասը ֆէդայի ուրախութեամբ կը կուլին 100 — 200 գինւորի դէմ: Եղեր է ժամանակ, որ մեր տղաքը տասը հոգիով կուած են 100-ի դէմ և առանց զո՞հ տառ՝ յաջողութեամբ դուրս եկած: Սահմանազլխի քիւրդերը թէև զինուած են կանոնաւոր հրացաններով, բայց առանց զօրքի օգնութեան չեն կրնար կուլի:

ԿՈՒՒԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ՈՒՐԱԽ ԸԼԼԱԼ. — Խմբապետն ու տասնապետները, մ'ըքան ալ սաստիկ լլայ կուիւը, միշտ ուրախ դէմք ունենալու և քաջալերելու են հայդուկները. պաղարիւն մնալու են, շփոթւելու չեն:

ԽՈՒՄԲԸ ՈՒՇԱՑԱՄ. — Ենթադրենք թէ խումբը լինչ-լինչ պատճառներով չի կարողացաւ քալել և ուշացաւ. լոյսը լացւած է, բայց դեռ նշանակւած տեղը հասած չէ, դեռ կէս կամ մէկ ժամ կայ դիրքերը հասնելու: Խմբապետը թմր նախատեսէ այդ պարագան և խմբապետի օգնականը՝ վէլէտի մը և 10 — 12 լաւ քալող զինւորներու հետ՝ առաջ զրկէ, որպէս զի լուսացած՝ տեղ հասնին և դիրքերը գրաւեն:

ՀԱՑԻ ԿԱՐԻՔԸ. — Կը պատահի որ ճանապարհին հացը կը սպառի: Եթէ մօտերը հայ գիւղ կայ, գնա՛ և հաց ա՛ռ. մի՛ ըսեր թէ կը մատնւիս և կուի կը բռնւիս: Հակառակ պարագային՝ ամբողջ խումբն անօթի կը մնայ, անկարող կ'ըլլայ քալելու և նորէն կը լուսնայ ու չես կրնար դիրքերը հասնիլ, կը մնաս դուրանի վրայ ուժասպառ և ամբողջ խումբը կը վտանգես: Իսկ եթէ մօտերը հայ գիւղ չի կայ, այլ 10 — 20 անւոր թիւրքի կամ քիւրդի գիւղ, և գիտես որ ուժդ կը յաղթէ, գնա՛ անոնցմէ ա՛ռ հացը: Հետերնին քաղցր

վարէ՛ և առած հացիդ դրամը վճարէ՛ : Մեկնելուդ՝ հետդ նոյն գիւղէն չորս նշանաւոր քիւրդ կամ թիւրք վերցուր իբր պատանդ , և հեռացիր : Հացիդ մասին պէտք է նախօրօք մտածես , որ այս դրութեան մէջ չիմաս :

Տե՛ղ. ՀԱՄՆԻԼԸ .— Դեռ օժանդակ խումբը սահմանէն ներս չանցած , դրսի Զինւորական Խորհուրդը՝ նա-
յելով յարմարութեան՝ պէտք է լուր տայ երկրին՝ մէջ գտնւած խմբապետին , ներկայացուցիչին կամ Զին-
ւորական Խորհուրդին , թէ ե՛րբ կը հասնի խումբը : Եր-
կիր գտնւած ընկերը կամ մարմինը չափազանց գաղտ-
նապահութեամբ այդ լուրը մէկ կամ երկու կարեւոր
ընկերոջ միայն կ'իմացնէ : Ասոնք պաշարի պատրաստու-
թիւն կը տեսնեն , կ'որոշեն խմբի գալիք վայրը և ցր-
ւելիք տեղերը :

Երբ օժանդակ խումբը մօտեցաւ առաջադրւած վայ-
րին , խմբապետը լուր կուտայ ներսը գտնւած ընկեր-
ներուն : Ասոնք գաղտնապէս մէկ կամ երկու վէլէտ
պէտք է զրկեն ցորեկով այն դիրքերը , ուր պահւած է
եկող խումբը և գեշերով գանոնք փոխադրեն որոշեալ
տեղը : Եթէ յանկարծ այդ օրը կռիւ տեղի ունենայ և
այդ շրջանէն զօրք զրկւի խմբի վրայ , Երկրի մէջ գըտ-
նրւած խմբերը պէտք է դուրս գան և կրակեն զօրքին
վրայ : Եթէ թւով քիչւոր են , այդ պարագային յարձակ-
ւելու են թշնամիին քիչ գտնւած տեղը և չփոթութեան
մէջ ձգելու են զօրքերը : Այսպիսով բոլոր եղած ուժերը
նոր եկող օժանդակ խմբի վրայ չեն զրկւիր և խումբը
չի վտանգւիր :

ԽՈՒՄԲԸ ԵՐԿՐԻ ՄԷՋ

✓ ԽՈՒՄԲԻՆ ՀԱՄԱՐ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ.— Խուժար Երկրի որոշած վայրը հասնելուն պէս, իսկոյն տեղը դանձած ընկերներու հետ պէտք է ժողով մը կազմել և կարգադրութիւններ ընել խումբը ապահով վիճակի մէջ դնելու համար: Եթէ անմիջական գործնական ձեռնարկներու հարկ չի կայ, պէտք է խումբը մասամբ ցրել, որովհետև դժւար է հարիւր հոգի կերակրելն ու թագցնելը: Տեղացի զինւորները կը զրկւին իրենց գիւղերը, որ այնտեղ ապրին, իբրև տեղացի: Անհրաժեշտ է, որ անոնք խիստ զաղտնապահ մնան և դառնան զաղտնի լրաբերներ. եթէ իրենց գիւղերուն մէջ որեւէ լուր իմանան՝ անմիջապէս պէտք է յայտնեն խմբապետին: Գիւղերը զրկող զինւորներուն իրաւունք տալու է, որ իրենց գիւղի վտանակի ներխուսաարդներէն խումբեր կազմեն և պիտտոնի հրացանով վարժեցնեն զանոնք՝ մինչև գործի ժամանակ կանչելնին: Այս զինւորները պէտք է զգուշանան մատնելէ. երբ տեսան որ կասկածները շատցեր են, անմիջապէս թողելու են իրենց գիւղը և գալու են խմբապետին քով. բայց եթէ կասկածներ չի կան և գիւղէն հեռանալու պատճառ չունին, թո՛ղ մնան իրենց գիւղերը:

Խումբը մէկ մասն ալ պէտք է ապահով միջոցներով ետ զրկել — արտասահման: Այն ընկերները, որոնք կ'ուզեն վերադառնալ կամ գործը կը պահանջէ որ վերադառնան, պէտք է անարտունջ լսեն Ձինւորական Խորհրդի որոշումները: Վերադարձողներուն պէտք է տալ

ծախս, վելետ. Եթէ 20 հոգի են՝ ուղեկից զլնւորնսրուն յանձնել 5 հրացան, իսկ եթէ 30 հոգի են՝ 7 հրացան, և աստիճով ճամբայ հանել ուր որ պէտք է :

ՄՆԱՅԱՇ ԽՈՒՄԲԻ ԳՈՐԾԸ. — Խումբի մնացած մասը զանազան տեղեր պահեստներ կը շինէ՝ ռազմամթերքի համար, պահեստի պաշար կը պատրաստէ, գնդակ կը թափէ, պահեստի վառօդ և կապար (արծիճ) ձեռք կը բերէ, Երկրի մէջէն լաւ զէնքեր կը գտնէ և ժողովուրդը կը զինէ ինքնապաշտպանութեան համար — կարողութիւն ունեցողին սեփական միջոցներով գնել տալով միշտ — կը պատրաստէ այն երիտասարդները՝ որոնք կուսելու ընդունակութիւն ունին, իսկ կարողութիւն չունեցողին զէնք կուտայ Կազմակերպութեան միջոցներէն՝ սակայն գործ սկսելու ժամանակ, ո՛չ թէ խաղաղ ատեն :

Խմբապետն ու տասնապետները պարտաւոր են կազմակերպած գիւղերու երիտասարդներուն սովորեցնել — զէնք շարժել, քանդել, մաքրել և սարքել, ինչպէս նաև գաղտնապահութեան վարժեցնել զանոնք :

Խմբապետը լուրջ կերպով ուսումնասիրելու է իր ապագայ գործունէութեան վայրը, թէ՛ լեռները և թէ՛ դաշտերը, ինչպէս նաև շրջակայ քաղաքներն ու գիւղերը. պէտք է կազմէ իր գործունէութեան ընդհանուր ծրագիրը. պէտք է հաշուէ թէ՛ իր և թէ՛ ժողովուրդին ռազմական ոյժերը և չափէ իր պէտքերը՝ թէ՛ որքան մարդ կամ ռազմամթերք հարկաւոր է իրեն և որքան ժողովուրդ կայ՝ կուլին մասնակցելու կարող : Կառավարութեան մէջէն ձեռք կը բերէ լրտեսներ, բայց կասկածանքով և զգուշաւորութեամբ կը վերաբերւի և ըստ այնմ հաւատք կ'ընծայէ անոնց : Պէտք է հետամուտ ըլլայ նաև մաքրելու համար հայ մատնիչներն ու դաւաճանները :

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ .— Խմբապետն ու տաննապետները՝ խաղաղ ժամանակ՝ միշտ ղինւորներուն մարմնամարդ ընել տալու և զէնքի վարժեցնելու են : Պէտք է սորվեցնեն դիրք բռնելու ձևերը և դիրքէ դիրք փոխւելու կերպերը . այս փորձերը կարելի է ընել ունէ սարի վրայ : Նոյնպէս անհրաժեշտ է սորվեցնել թէ ինչպէս պէտք է դիրք բռնել դաշտի վրայ : Վարժեցնել աչքով հեռաւորութիւն չափել . օրինակ՝ հարցնել թէ այստեղէն մինչև այնինչ քարը քանի՞ քայլ է . պատասխանը լսելէ յետոյ՝ քայլերով հաշուել հեռաւորութիւնը :

Փորձերու և կուլի ժամանակ ամէն ղինւոր անպատճառ տեսնելու է թէ իր արձակած գնդակը ո՛ր հասաւ , պակաս տւաւ , աւելի՞ տւաւ , թէ կողքերն ինկաւ : Այս բանին լաւ վարժւելու է : Եթէ գնդակը չի կարողացաւ նպատակին զարնել իսկ , պէտք է անպատճառ աւելի տայ , ոչ թէ պակաս : Երեք գնդակով կարելի է նպատակին զարնել . մէկը աւելի կուտայ , միւսը պակաս , երրորդը՝ ուղիղ կը զարնէ :

ՊԱՇԱՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ .— Չմուռ բոլոր հրացաններու մանր մասերն ու կոթերը շինել սլիախ տաս , խմբապետ . պատրաստէ նաև քանի մը կոթ աւելի : Յանկարծ կը պատահի որ ղինւորի մը հրացանի կոթը կը կտորի , ու երբ պատրաստի ունենաս՝ — անմիջապէս կ'անցնես : Ունեցիր նաև չիվի , թէնէքէի կտորներ , սոսինձ (թութխալ) , որոնք պէտք կուգան կոթերու համար : Ան հասարակ քաղաքէն փոխադրելիք հարկաւոր ապրանքներդ ձմեռը փոխադրել տուր՝ գարնան համար . ամառը շատ դժւար է , ճամբաները կը փակւին : Ամառը ձեզ շատ կը հալածեն , ուստի գարնանը պատրաստել տուր՝ հալւա , շաքար , թէյ , չորթան , սեր , ժածիկ , աղը դրած պանիր : Հալւայի ալիւրը , եթէ իւղին մէջ շատ

խարհւած է, առնւազն երեք-չորս ամիս կը պահւի։ Այս բոլոր պաշարը զինւորներով փոխադրէ զանազան ամուր տեղեր, որ աղւէս, արջ կամ գայլ չը պատահին և չուտեն։ Երբ խուզարկութիւններն սկսւին և հարածն ձեզ, ուր որ երթաս՝ հաց կուսննաս այն ատեն։ Իսկ եթէ այս նախապատրաստութիւնները չի տեսնես՝ հացի համար ի հարկէ գիւղերը պիտի երթաս և լուրը տարածւելով թշնամին շատ շուտով պիտի գտնէ ձեզ։

Ձինւորներու ամենակարեւոր պէտքերն են՝ ոտնամանը, գուլպան. մէջքի դօտի, որոնցմէ միշտ պէտք է աւելորդ ունենայ, ինչպէս նաև ոտնամաններուն կարկտան ձգելու համար. կաշի առնելու և պահելու ևս։ Չրլլայ որ ոտնամաններուն տակ երկաթէ չիվիներ զարնէք, որովհետև թէ ձայն կը հանեն և թէ հետք կը թողուն։

ՓԱՄՓՈՒՇՏ.— Փամփուշտ լեցնելու համար առանձին տեղ որոշելու է և գործի ատեն պահապան դնելու է, որ արգիլէ ուրիշ մարդու ձեր քով գալը։ Փամփուշտը լեցնելու ատեն վառօդը քիչ-քիչ բերէք քովբնիդ։ Ռուսական տուփերով վառօդը կը լեցնէ 75 բերդանի փամփուշտ։ Անգլիական վառօդը կը գտնւի Տիգրանակերտէն ցած գտնւած երկիրները։ Այնտեղէն վեր, դէպի հիւսիս, կը գտնւի ռուսական և տաճկական վառօդ։ Երկրին մէջ, Չախմախլիի համար վառօդը կը գտնւի որ ժողովուրդը ինքը կը պատրաստէ։

ՊԱՀԵՍՏՆԵՐ.— Պահեստները չինելու է քարքարուտ տեղեր, որպէսզի երթալ-գալու ատեն ոտքերու հետք չերեւան։ Աւելորդ հրացաններն ու փամփուշտները պահելու համար կը չինես փայտէ սնուակներ։ Հրացանները նախ լաւ մը կը մաքրես, սիւրմէները կը զատես հրացաններէն, կը պատրաստես հասարակ կտաւէ մուշամպաներ, լաւ մը կ'իւղես, հրացանները կը փաթթես

այդ մուշամսայով և կը դնես մատուկներուն մէջ և չորս բոլորը գարիի թեփ լեցնելով կը գոցես: Սիւրմէներն ալ առանձին պահելու է՝ վերը յիշած ձեւով: Իսկ փամփուշաները կը լեցնես գարիի թեփով նաւթի թէնէքէները, կը դնես փայտէ մատուկներու մէջ ու այնպէս կը պահես: Թէնէքէներու բերանը կաւով կամ խմորով գոցելու է, որ օդ չառնէ: Միշտ մեծ թէնէքէներով ձէթի կամ կաղի իւղ ունենալու և առնւազն ամիսն անգամ մը մաքրելու է պահւած զէնքերը: Վառօդ և սլայթուցիկ նիւթերը առ հասարակ կրակէ հեռու պահել:

Թագմամթերքը սարի պահեստները փոխադրելու ժամանակ՝ դուք շալկել տալու էք, որ ժողովուրդը չիմանայ: Եթէ ժողովուրդէն ունիք երեք-չորս հատ խիստ հաւատարիմ և գաղսնապահ ընկերներ, թող անոնք ալ գիտնան պահեստի տեղը. քու չի կրցած ժամանակդ՝ անոնք կերթան՝ կը բերեն կամ միշտ կը հսկեն:

Յ Ռ Ո Ւ Ց Ի Կ Խ Ո Ւ Մ Բ Ե Ր

ՆՊԱՍՏԱՒՈՐ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ .— Թուուցիկ խումբերը այն տեղերը լաւ գործ կրնան տեսնել, ուր շատ լեռներ և մեծ տարածութեամբ անտառներ կան, ինչպէս նաև այն տեղերը՝ ուր կուտղ քիւրդ ազգաբնակիւթիւն չի կայ: Թիւրք տարրը, բաղդատելով քիւրդերու հետ, ա՛յնքան ընդունակ չէ կուրի: Եթէ փոքրիկ խումբի մը սարաափը տեսնեն, թիւրքերը արևը չը մտած՝ կ'ամրացընեն իրենց դռները. կրնամ ըսել որ, եթէ այդ խումբը հացի պակաս իսկ ունենայ, թիւրքերէն կրնայ առնել, բայց պէտք չէ հաւատք ընծայել և պէտք է զգուշանալ թունաւորուել:

ՌԱԶՄԱՄԹԵՐՔԸ .— Թուուցիկ խումբերը զանազան տեղեր փամփուշտ ունենալու են, որ պակասած ժամանակ առնեն: Հետեւակ խումբի ամէն մէկ անդամ իր վրան առնելու է 300 — 350 փամփուշտ, իսկ ճիւղորները՝ 800 հատ:

ԳՈՐԾԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿԸ .— Երբ ուղես թուուցիկ խումբ մը դաշտ դրկել, պէտք է հաշուս թէ իրենց գործը քանի՞ օրէն կը վերջացնեն. օրինակ 5 կամ 10 օրէն. ճիշտ այդքան ժամանակ տալու ես տասնեակները տանող տասնապետներուն: Ժամանակը լրանալուն պէս՝ անպատճառ անոնք դառնալու են, իրենց յանձնւած գործը կատարած ըլլան կամ ոչ: Եւ կամ՝ նախօրօք պէտք է իմացնել թէ՛ «գործն այս վիճակի մէջ է, ինչ խորհուրդ կուտաք»: Եթէ ժամանակ տւիր, կրնան քանի

մը օր եւս ուշանալ, իսկ եթէ կանչեցիր, պարտաւոր են անմիջապէս ետ դալ: Առ հասարակ թուուցիկ խումբերը պէտք է շատ արագ գործեն:

ԳԻՇԵՐԸ ՄՆԱԼԸ. — Թուուցիկ խումբերը գիւղերը պէտք է մնան երկու օր, ամենաշատը երեք օր: Երեք օրէն ետքը խումբը արագութեամբ տեղափոխուելու է՝ առանց ժողովուրդին յայտնի ընելու փոխադրուելիք տեղը:

ՓՈՒՍԴԱՐՁ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ. — Եթէ թուուցիկ խումբերը երկու մասի բաժնուած են, պէտք է երկու մասը շատ լաւ հաղորդակցութեան մէջ ըլլան իրարու հետ: մէկը կուի բռնուած ատեն՝ անմիջապէս յայտնելու է խումբի միւս մասին՝ որոշ գրութեամբ կամ պարօլայով. այս պարօլան առաջուց պէտք է որոշած ըլլան: Եթէ կուի բռնուած խումբը մօտ է և հրացաններու ձայնը կու գայ, առանց լուրի սպասելու՝ անմիջապէս օգնութեան փութա՛, կամ քու եղած կողմէդ խումբին վրայ դացող թշնամիին առաջքը կտրէ՛:

Բայց ի՞նչ իմանայ մէկ խումբը թէ կուիւր մե՞ր ղինւորներուն հետ է և ո՞չ թէ քիւրդ աշերի կուի է, որ օգնութեան գայ: Ասոր համար՝ եթէ գիւղերն իրարու մօտ են և դէմ առ դէմ, կուի բռնուող խումբը թող այդ գիւղերէն մարագ մը վառէ. դուրան դաշտի վրայ շատ որոշ կ'երևի վառուած մարագի ծուխը: Միւս խումբն իսկայն կ'իմանայ, որ օգնութեան կը կանչուի, ուստի կը շտապէ: Եթէ մէկ խումբը միւսին օգնութեան չի գնաց, այդ խումբին տասնապետներն են մեղաւոր. ինչ ալ որ ըլլայ՝ պէտք է օգնել և ղինւորները ուրախութեամբ հետեւելու են իրենց տասնապետներուն:

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ԾՐԱԳԻՐ . — Տարբեր վայրերու և շրջաններու համար կարելի չէ մշատեսակ և միահալասար ծրագիր սլատրաստել . անհրաժեշտ է նայիլ շրջանի կամ վայրի դիրքերուն , անտառներուն , թշնամի տարրերուն և անոնց թիւերուն : Յաջողութիւն ունենալու համար . նախ գործունէութեան վայրը կամ շրջանը շատ լաւ ուսումնասիրելու է . ապա այդ շրջանի համար ներքին համապատասխան կանոնագիր մը կամ ծրագիր մը մշակելու է , որպէսզի գործնականօրէն կարելի ըլլայ իրագործել : Նախ քննել և տեղեկանալ թէ՛ տեղական մարմինը որքան մտաւոր և ռազմական ուժ ունի , որքան փորձառութիւն ու գիտութիւն ունի , ապա միայն թոյլ տալ գործի անցնելու և գործելու , ըստ իրենց ներքին ծրագրին կամ կանոնագրութեան :

Որեւիցէ վայրի մը ուսումնասիրութիւնը և անոր կանոնագրութիւնը նախօրօք զրկել Երկրէն դուրս գտնուած Ձինւորական Խորհուրդին , որ ան ալ քննէ և քիչ թէ շատ տեղեակ ըլլայ կատարելիք գործերուն : Կատարելիք ձեռնարկներու ծրագիրը դրսի Ձինւորական Խորհուրդը պէտք է խիստ գաղտնի պահէ : Երկրի մէջ գտնուած Մարմինը ունի շատ ուրիշ գաղտնիքներ , զորս պարտաւոր չէ յայտնելու դրսի Ձինւորական Խորհուրդին . գործունէութեան ընդհանուր ծրագիրն ու վայրի ուսումնասիրութիւնը կը բաւէ :

ԿԱՆԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ. — Իբրև ապստամբաւայր ծառայող թէ՛ քաղաքը, թէ՛ գիւղը և թէ՛ անոնց քրերը, ջրերը, հովիտները լաւ մը ուսումնասիրելէ ետքը, դեռ աշունէն՝ գլխաւոր դիրքերու մէջ պէտք է գեանափոր տուններ շինել և որոշ չափով պաշար հաւաքել :

Շրջանի մը ապստամբութեան համար առնւազն ունենալու է 400 մօսխնի կամ ուրիշ հրացան, որը կարողանայ 2000 մէթր կամ 3000 քայլ նետել : Ժողովուրդը զինելու համար պէտք է ունենալ առնւազն 500 լաւ բերդան կամ այնպի հրացան, իւրաքանչիւրը 500 փամփուշտով : Մօսխնները ունենալու են 1500 փամփուշտ : Անհրաժեշտ է ունենալ առնւազն 15 ձեռք փամփուշտ լեցնելու գործիք : Նախօրօք պատրաստուած ըլլալու են բաւականաչափ կապսիւլ, վառօդ, թափած գնդակ : Եթէ կապսիւլ հանելու և դնելու գործիք չունիս, առաջուց շինել սուած կ'ըլլաս 100 հատի չափ պողպատէ հերիւն՝ կոթերով, որոնցմով շատ արագ կը հանւի ու կը դուրի կապսիւլը : Ամենակարեւորը փամփուշտ սեղմող և վրայ բերող գործիքներն են, որոնք շատ լաւ տեսակէ ըլլալու են, որպէս զի իսկական փամփուշտէն մաղաչափ տարբերութիւն չունենան անոնց սեղմած փամփուշտները : Պէտք է ունենաս նաև փամփուշտի գնդակ անցած տեղը սեղմող գործիքներ, որ լաւ սեղմեն և գնդակները չ'իյնան :

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄ ԵՒ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ. — Ապստամբութիւն սկսելու է դարնանը, երբ լեռներու վրայ դեռ քիչ ձիւն կայ :

Եթէ ապստամբաւայրիդ չորս բոլորը քիւրդի գիւղեր կան, լաւ պատրաստուելէ յետոյ՝ լուր խրկէ անոնց՝ «24 ժամ ժամանակ կուտամ, որ բեռնաք ու հեռանաք ձեր գիւղերէն» : Քիչ ուժ ունեցող գիւղերը այդքան ալ չեն սպասեր, լուրդ առնելնուն պէս՝ կը բեռնան ու կը հեռանան : Երբ հեռացան, կ'այրիս անոնց գիւղերը և

սահմանդ արդպէսով կ'ընդարձակես, որ եկող թշնամին բնակարանն և հանգստանալու տեղ չունենայ: Եթէ քեզմէ մէկ կամ երկու ժամ հեռու քիւրդ գիւղեր գտնուին, զօրքը կուգայ կը գրաւէ զանոնք և դիւրութիւն ունենալով՝ յարձակում կ'ընէ վրայ:

ՅԱՐԶԱԿՈՒՄ ԵՒ ՌԱԶՄԱՄԹԵՐԻՒ ԳՐԱՒՈՒՄ. — Երբ կառավարութիւնն իմացաւ թէ Երկրին մէջ հրոսակախումք կայ, չի սպասեր մինչև որ դուք պատրասուիք և զօրեղ հարւած տաք իրեն: Այդ ժամանակ դուք աւելի շուտ պատրաստուելու և յարձակուելու էք թշնամիին վրայ՝ յանկարծակիի բերելով զայն: Եթէ թըշնամին ձեզի չափ է կամ երկու անգամ ձեզմէ աւելի և իրեն հետ ունի 50 կամ 100 մտուկ փամփուշտ, առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ յարձակեցէ՛ք: Բայց լաւ նայեցէ՛ք, որ ձեր յարձակած ժամանակ թշնամիին մեծ մասը հեռուն գտնուի, որպէս զի չի կրնայ օգնութեան գալ և ձեզ վտանգել:

Յարձակումը պէտք է կատարէք գիշերը, ժամը, 4-5-ին՝ ըստ տաճկաց: Անոնց քնանալու փողը կը հնչէ Յին: Եթէ յարձակման ժամանակ լուսին չըլլայ, աւելի յաջողութիւն կունենաք: Երեկոյեան մութը գալուն պէս, այդ շրջանի բոլոր հեռագրական թեղիքը կտրեցէ՛ք: 100—200 զօրքը մէկ պահակ կունենայ՝ 15 հոգիէ բաղկացած, որ կը շրջի գիւղի կամ վրաններու շորս բոլորը, նայելով թէ զօրքը գիւղն է իջած, թէ վրաններու մէջ կապրի:

ՅԱՐԶԱԿՈՒՄ ԵԹԷ ՎՐԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՁ ԵՆ. — Եթէ թըշնամին վրաններու մէջ է, պէտք է լրտես մը դրկես, որ իմանայ թէ վրաններու տակերը փորուած են մէջքի բարձրութեամբ: Անոնք՝ իրենց վախէն յաճախ կը փորեն և դիրք մը կը չինեն: Եթէ վրանները դիրքեր ունին, դիրք չեղած կողմէն դրկէ 20 զինուոր, որոնց տասը թող քիչ մը հեռուն դիրք բռնեն, խկ միւս տասը առաջ

գայ՝ փոքր ինչ իրարմէ հեռու-հեռու : Թշնամիին ղինւոր-
ները վրաններէն դուրս կուգան և կերթան այդ տաս հո-
գիին վրայ . աղաքը թող մէկ-մէկ անգամ կրակեն և
փախչին դէպի իրենց միւս տասն ընկերները , որոնք ար-
դէն արհեստական կամ ընական դիրքի մէջ են մտած :
Այն ժամանակ թող խմբապետը մնացած խմբով՝ շատ ա-
րագ և ցրւած կաղմով յարձակի և շուտով մտնէ վրան-
ներու մէջ շինուած դիրքերը : Ձեր այն 20 ընկերները՝
որոնք ձեր դիմաց դիրք ունին , պէտք է շատ լաւ սպաշտ-
պանուած ըլլան իրենց դիրքերուն մէջ , որպէս զի ձեր
գնդակներէն չի մնասուլին : Այսպէսով թշնամին կը մնայ
ձեր երկու կրակներուն մէջ :

Այս սլայմաններով կատարւած յարձակում մը՝ շատ
մարդ չի կրնար սպաննել և մեծ յաջողութիւն չի խոս-
տանար :

Իսկ եթէ վրաններու տակ դիրքեր չեն շինուած , գիտ-
ցիր որ ղինւորները երկու-երեք օրէ պիտի փոխադրուին
ուրիշ տեղ : Այն ժամանակ , վերը ըսւած ձեւով նորէն 20
հոգի դարան թող մտնեն , իսկ խմբապետը թող յարձա-
կի կողքերէն և ետեւէն : Այսպէսով մէկ կողմը իբր թէ
բաց թողած կըլլաք : Թշնամիին շինկածները փախուստ
կուտան այդ կողմով ուրիշ կրակ չի բացւիր : Բայց դուք
այն կողմն արդէն 20 հոգի պահած ունիք , որոնք , երբ
փախչող թշնամին մօտենայ 30—35 քայլ , թող զարնեն :
Բայց չըլլայ որ հեռու եղած ժամանակ կրակ բանան . կա-
րող են ընկերներուն մնասել : Փախչողները խիստ կը շը-
փոթուին . կրնայ պատահիլ որ մինչև անգամ ձեռքերնին
հրացանի սիւրմէն չի բռնէ կամ թէ իրարու զարնեն :

Գործը վերջանալէն ետքը՝ կիսամու ղինւորները դա-
շոյնով սպաննել , ռազմամթերքը հաւաքել և արագ փո-
խադրել խումբին մշտակայ բնակավայրը : Արդէն նախա-
պէս միասին բերած ըլլալու է աասը ձի կամ ջորի , նկատի

ունենալով ռազմամթերքին քանակութիւնը, որպէս զի արագ փոխադրւի աւարը :

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄ՝ ԵԹԷ ԳԻՒՂԻ ՄԷՋ ԵՆ. — Եթէ այդ 100 կամ 200 զինւորը գիւղի մէջ են բանակած՝ կազմակերպւած ըլլայ այդ գիւղը կամ ոչ՝ պէտք է լաւ ծանօթ ըլլաս թէ՛ գիւղի աներուն և թէ՛ շուրջը գտնւած հովիտներուն ու քարերուն : Եթէ այդ գիւղին մէջ գիւղացի զինւոր տղաքներ կան և աճոնց վրայ լիովին վստահ ևս, կրնաս նպատակդ անպաշտօն կերպով յայտնել : Անոնք ամէն յարմարութիւն ունին շատ լաւ լրտեսելու գիւղը գտնւած զօրքը :

Յարձակման իրիկունը՝ աճոնք գիւղին եզերքը քեզի լուր կը բերեն թէ զօրքը քանի հողի՞ պահապան ունի, և մնացածը քնացած է թէ արթուն : Տղոց կը պատկերես որ գիւղի ջները ներս առնեն : Հետդ պէտք է առնես բարակ շուան և թէնէքէներով վառօդ՝ երկու-երեք լիտրի չափ : Գիւղի լաւ դիրք եղած կողմը կը դրկես 20—30 հողի, որ պահւին . լակ դուն ևտեւէն և երկուք : Վերէն մեծ զգուշութեամբ և զաղանի կը մօտենաս : Եթէ գիւղի տղաքը քաջութիւն ունենան, կարող են մինչև և տնդամ քեզմէ առաջ զարնել այն պահապաններուն, որոնք կանգնած են զօրքի քնացած տուներուն առաջ : Երբ հասնիք զօրքին պառկած տուներուն տանիքներն ու դռները, տասնհարած ատրճանակներով ու հրացաններով կը կրակէք : Եթէ անձնատուր եղան — լա՛ւ, բարակ չըւանով բոլորն ալ կը կապես և երկու տասնեակով կուղարկես որոշ տեղ մը :

Երբ տեսնես որ ներսէն դիմադրութիւն կայ, այն երկու լիտր վառօդ պարունակող ամաններուն՝ որոնք շատ հաստատուն պիտի ըլլան և որոնց ֆիթիլները պատրաստ՝ կրակ կ'ուտաս և տանիքէն կամ պարուհանէն ներս

կը ձգես : Այս միջոցին պէտք է դիմել, երբ ուսմբ (պօմպ) չի կայ : Այն ժամանակ մեծ պայթումներ առաջ կուգան և ցնչումէն վարող է տունը քանդելի . եթէ չի քանդել իսկ , զօրքն ածնատուր կ'ըլլայ անպատճառ :

Գործը յաջողելէն յետոյ գիւղը կայրես . ատոր համար կանխաւ կաղիւղ տարած կ'ըլլաս , որպէս զի յաջողիս արագ այրել : Գիւղացոց մեծն արդէն փախած կ'ըլլայ , մնացածը հետդ կը վերցնես կը տանիս՝ դրաււած ուղմամբ թերքին հետ : Եթէ յարմարութիւն չի կայ գիւղացիները հետդ վերցնելու , կը դրկես շրջակայ հայ գիւղերը :

ԱՐԱԳ ՅԱՐՁՍԿՈՒՄ .— Երբեմն կառավարութիւնը երկու-երեք հարիւր ղինւորով խուզարկութեան կ'ընեն և հետը մեծ քանակութեամբ փամփուշտ կը բերէ : Այդ պարագային կըռէ՛ ուժդ . եթէ կրնաս երկու ժամուայ մէջ ոչնչացնել՝ յարմար առիթ մի կորսնցնես — յանկարծակիի բերելով՝ յարձակէ՛ և վերցուր փամփուշտները : Մի սպասեր որ զօրքը երկար մնայ և դիրքեր չ'ընէ . առանց ժամանակ տալու յաճակէ՛ — միջոց մի՛ տար անոնց ծանօթանալու այդ տեղերուն : Անոնց երեք-չորս հարիւրին կէս թիւն ալ եթէ ունենաս՝ նորէն յարձակէ՛ : Ամէ գինւոր մէկ մէկ գաւառէ է , տեղերուն ըտրտովին անծանօթ , մերկ ու բոպիկ , կրնամ ըսել՝ փորը միշտ կուշ ալ չէ : Եթէ դանդաղիս , այն ատեն տեղին ծանօթ շրջակայ քիւրտեր բերելով անոնք կը սկսին խուզարկութիւնները :

ԹՈՌՈՒՑԻԿ ԽՈՒՄԲԸ .— Կռիւներու այդ միջոցներու երկու թուուցիկ խումբ հանելու է . մէկը ձիաւոր իսկ միւսը ոտաւոր : Ոտաւոր խումբը՝ առնուազ 20 հոգիէ , իսկ ձիաւորը 15-է բաղկացած ըլլալու է : Նա ձիաւոր խումբը թող կտրէ հեռագրաթելերն ու սիւնները ոտաւորը թող գտնուի անոր հակառակ կողմը՝ 8 ժամ հե

ուս : Հեկաղրաթելերը կտրելէ յետոյ՝ ձիաւոր խումբն ալ թող սնցնի ստաւերններու կողմը : Անկէ ետքը ալ մի՛ սպասեր կառավարական էնտրիզներուն . անիկա կուզէ քեզի հետ խարենրայութեամբ և շողոքորթութեամբ բանակցել — չնդունի՛ս : Ուր որ թշնամիլին ուժը քիչ է և համողւիս թէ քիչ գո՛հ տալով կարող եւ յաղթել — մի՛ սպասեր , յաճակէ՛ , բայց միշտ իրիկան դէմ :

ԳԵՐԻՆԵՐԸ .— Եթէ տեղ և յարմարութիւն ունիս , գերիները լաւ պահես և լաւ կերակրես , իրենց վիճակը իրենց ձեռքով գրել կուտաս և իրենց կնիքով կնքած՝ կը դրկես զինուորական հրամանատարին և մէկ քանի յայտնի անձերու : Բայց մէջերնիդ պէտք է լաւ տաճկերէն գիտցող ըլլայ , որ կարդայ այդ գրութիւնը . կրնայ ըլլալ որ գերիները սուտեր գրեն : Գերիները երբէ՛ք ազատ չես թողուր և կը սպասես , թէ ի՛նչ դիրք կը բռնէ քու դէմ կառավարութիւնը :

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՇՐԱՀԱՆԳՆԵՐ

Ե Ի

ՆԿԱՑՈՂ ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՁԻՆԻՈՐՆԵՐ ՈՒ ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ.— Ձինւոր-
նէր, հայդուկային կեանքը՝ տանողին համար ամե-
նաբարձր կեանքն է աշխարհիս մէջ, չի կրցողի հա-
մար՝ ամենադժւար կեանքը: Տաս տարւայ մէջ չի տեսայ
ղինւոր մը որ ընական մահով մեռնէր, ամենքն ալ շատ
առողջ կեանքի մէջ էին: Կըսեմ որ, մեր վեր ծաղկաւէտ
սարերու օղերը և հրաշալի աղբիւրներու ջրերը, կերած
բանջարեղէնները, կաթն ու մածուանը և իրենց խղճի
հանգստութիւնը, իրենց պատուական հրացանները և ու-
նեցած ոսկեգոյն վամիուշաները շատ ու շատ կ'օգնէին
ղինւորներու առողջութեան:

Բայց այս պատասխանատու կեանքին մէջ՝ իւրաքան-
չիւր զինւոր պարտաւոր է՝

1. Խիստ դաղտնապահ ըլլալ:
2. Անպայմանօրէն ենթարկել գործի պահանջած
կարգապահութեան (դիտցիպլինին):
3. Վարք ու բարքով մաքուր և անարատ մնալ:
4. Իրարու սուտ չի խօսիլ:
5. Ձինւորական Խորհուրդի գաղտնիքները իմանալու
չի հետամտիլ, քանի որ արդէն ձեզի վերաբերեալ խն-
դիրները կը յայտնեն, խալ ձեզի չի վերաբերած գործը ի-
րենց մէջ կը պահեն:
6. Իրարու վիրաւորական խօսքեր չըսել: Եթէ պա-
տահի այդպէս դէպքեր, խռով չի մնալ, այլ կէս ժամ

չանցած հաշուի : Եթէ ձեր խոսովութիւնը մէկ օր տեւէ, դուք արժանի չէք ըլլար յեղատիտիական անուն կրելու :

7. Պահպանութեան ժամանակ խիստ դժոյշ ըլլալ, չի քնանալ, չերգել, չի ծխել, իրարու հետ բարձր ձայնով չի խօսիլ, լուցկի չի վառել, կրակահան չի զարնել :

8. Զէնքերն ու փամփուշտները մաքուր պահել :

9. Հրացանի մանր մասեր կամ փամփուշտ չի փոխել իրարմէ :

10. Զէնքերը վրայէն վար չառնել առհասարակ և առաւօտուն արշալոյսին ամէնքն ալ պատրաստ ըլլան :

11. Առանց հրամանի որ և է տեղ չերթալ :

12. Պիտի ներկայանան անանկ պայմաններ՝ ու շատ ժամանակ ձեր ռազմամթեքն ու պաշարները դուք պիտի շարկէք և փոխադրէք որոշեալ պահեստները. շատ անգամ ալ պիտի պատահի, որ ձեր հացն ու կերակուրը դուք պիտի եփէք և ձեր լաթերը դուք պիտի լաք : Այս ամէնը պէտք է ընէք անտրտունջ :

13. Ժողովուրդին հետ սիրով և քաղցրութեամբ պիտի վարուիք. եթէ ժողովուրդէն անհատ մը ձեզի վիրաւորական խօսք ըսաւ, իրաւունք չունիք ձեռք բարձրացնելու, — կարող էք ձեր պետերուն բողոքել և անոնք հարկ եղածը կը կարգադրեն : Փոխադարձաբար ժողովուրդն ալ իրաւունք չունի զինուորին վրայ ձեռք բարձրացնելու. կարող է բողոքել զինուորներու պետերուն և անոնք հարկ եղած պատիժը կուտան :

14. Առանց բանաւոր պատճառի խուճբէն հեռնալու իրաւունք չունիք. եթէ Զինուորական Խորհուրդը յարգեց ձեր պատճառները, ապահով միջոց ցոյց տալով՝ ձեր ուղած տեղը կը դրկէ ձեզ. իսկ եթէ պատրաստակաւ դըրութեան մէջ էք, ձեր հեռանալու պատճառները որքան ալ յարգելի ըլլան, հեռանալու իրաւունք չունիք. եթէ հեռանաք, գործը դաւաճանած կ'ըլլաք :

15. Առանց խմբապետի հաւանութեան՝ անհատապէս թղթակցելու իրաւունք չունիք: Ատոր պատճառ այն է, որ նախ գաղտնիքներ կրնան երևան եղնել և երկրորդ կարող է նամակը բռնելի և անկէ ահագին վտանգ յառաջ գալ: Ուստի պէտք է խմբապետին հարցնէք. եթէ նամակը անվտանգ է և գործին չի վերաբերիր՝ խմբապետը պարտական է ինք ուղարկել, իսկ եթէ անյարմար է՝ չի դր՛կեր:

16. Կերակուրի և հագուստի համար խստապահանջ պիտի չըլլաք. ամէն մարդ մտածելու է հասարակութեան դրամներու վրայ և շոպյութեամբ ծախսելու չէ:

17. Ձեր բարեկամներէն և տունէն ինչ որ ընծայ ստանաք, պէտք է յանձնէք ձեր խմբապետին, որը տեսնելով թէ ձեզմէ որո՞նք պէտք ունին և որո՞նց յարմար է — անոնց կուտայ:

18. Ձեր հագուստի կամ ուտելիքի մասին խստապահանջ պիտի չըլլաք: Մեր ամենակարեւոր պիտոյքներն են՝ փամփուշտ, վառօդ, գնդակ, կապսիւլ, պահեստի պաշար, փամփուշտ լեցնելու գործիքներ, ոտնամաններ, գուլպայ, Բայց ձեր տոպրակներէն ուտելիքը ամէն ժամանակ սրակաս չլնէք: Ուտելիքին պէտք է հաւասար նայիք: Խնձոր մըն ալ ունենաք, բաժնելու էք: Իսկ կերակուր կերած ժամանակ՝ ըոլոր ղինւորները տաննեակ տաննեակ պէտք է նստին և տաննապեսներն ալ իրենց տաննեակներու հետ: Տաննապեսները՝ կերակուրի ժամանակ՝ առանձին պէտք չէ որ նստին:

19. Ոգելից ըմպելիները արգելուած է խումբերուն, հետեւաբար պէտք չէ երբէք գործածէք: Եղեր է ժամանակ, որ ժողովուրդը խմցուցեր է սղայոց, միւս կողմէն ալ մատնիչը զանոնք մասներ է կառավարութեան:

ՅՈՐԴՈՐՆԵՐ . — Ձ ի նւոբն եր, չի կարծէք թէ խմբապետութեան մէջ մեծ փառք մը կայ: Ընդհակառակը՝ խմբապետը ամբողջ խումբին ծառան է. զինւորներու կեանքի ասպահովութիւնը, գործերու մէջ ունենալիք հեռատեսութիւնը, կառավարութեան ընկիւք դաւերը նախատեսելը, ժողովուրդը զինելու խնդիրը, զինւորներու պիտոյքները, կռիւներու մէջ ունենալիք քաջութիւնը, քիչ զոհ տալով կամ ամենեւին զոհ չի տալով կռիւէն դուրս գալը և ունեցած ճարտիկութեամբ երկար տարիներ գործ շարունակելը — այս ամէնը խմբապետին հոգալու բաներն են: Այս բոլորին հետ կապ ունի անշուշտ ժողովուրդն ալ, քանի որ առանց անոր քաջակերութեան և գործնական մասնակցութեան՝ ոչինչ չենք կրնար լինել:

Կը պատահի որ ձեր խմբապետը զանազան մտատանջութիւններով գրգռւած՝ բոլորովին անտեղի՝ մէկ կամ երկուքիդ վրայ բարկանայ և անարդար քայլեր առնէ: Ձրլլայ որ վիրաւորիք: Իհարկէ երբ դուք մէկ մտածէք, անիկա ստիպւած է հարիւր մտածել, ատոր համար ալ դուք պէտք է զիջող լլլաք, չի վիրաւորիք և չի խռովիք: Առհասարակ բոլոր ընկերներդ պէտք է իրարու վրայ ցաւիք և գուրգուրաք. այս պիտի լլլայ ձեր գլխաւոր աշխատութիւններէն մէկը: Խմբապետն ալ զգալով որ իր ըրած յանդիմանութիւններն ու վիրաւորանքը անտեղի էր՝ պիտի ջանայ անմիջապէս զինւորին սիրտը առնել:

Թէ կուի և թէ խաղաղութեան՝ ժամանակ միշտ նայեցէք ձեր խմբապետին, տեսնելու համար թէ՛ լինչպէս գործ կը վարէ, որպէս զի դուք ալ հետզհետէ փորձառութիւն և հեռատեսութիւն ձեռք բերէք:

Ի հարկէ ժողովուրդին մէջ բարեկամներ կուեննաք. ձեր մէն եկած ժամանակ միշտ զանոնք հարյ ու փորձ

ըրէք: Երչ որեւէ վտանգաւոր լուր մը լսէք՝ ընդհանուր գործին կամ խումբին վերաբերեալ, անմիջապէս յայտնեցէք ձեր խմբապետին կամ տասնապետներուն: Եթէ նոյն իսկ այդ պատմւածը սուտ ալ ըլլայ, յայտնեցէք ձեր պետերուն: անոնք այդ հարցը կը քննեն մանրամասնութեամբ և պէտք եղած զգուշութիւնները կ'ընեն:

ՁԷՆՔԻ ԳՈՐԾԱՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՆԱՄՔ.—1. Երբ ճամբորդութենէ մը հասաք ձեր բնակած տեղերը՝ ձեր մտինին մէջէն փամփուշտները դատարկեցէք: Բերդանի կամ որեւէ փամփուշտ առնող ուրիշ հրացանի մէջ երբէք փամփուշտ չի դնէք, ուր ալ որ ըլլայ՝ վտանգ պատահած ժամանակ շատ դժւար չէ փամփուշտ դնելը: Ձեր բնակած տեղը հասնելուց պէս, բոլոր հրացանները դատարկելէ ետք, նաև շատ լաւ մաքրեցէք և դատուորն երն ալ կախեցէք, որպէսզի զսպանակները (սլուփները) չի թուխան:

2. Հրացանները մաքրած և փամփուշտներ փորձած ժամանակինդ՝ դատարկ ըլլայ հրացանը թէ լեցուն՝ պէտք է սովորութիւն ընէք բերանը դէսլի վեր բռնել: Եթէ ընկեր մը, նոյն իսկ դատարկ հրացանին բերանը ընկերոջ մը ուղղէ կամ ժողովուրդին-խիստ յանդիմանելու, մինչև անգամ պատժելու է: Դժբախտութիւնը չի պատահած ատեն՝ խօսիլ հրահանգել, եթէ ոչ՝ երչ ընկեր մը կամ ժողովուրդէն անհատ մը վէրաւորեցաւ ու սպաննուեցաւ, կուզէք փոխաբէնը սպաննեցէք այն ընկերը, որուն ձեռքէն բացուեցաւ կրակը — ինչ օգուտ: Այս կէտը լաւ մտքերնիդ պահեցէք: Ընկերասպան մը մինչև վերջին շունչը պէտք է խղճովը տանջւի՝ եթէ զգացումի տէր է:

3. Խաղաղ ժամանակ՝ բարակ թուկի վրայ անշուշտք լաթ մը և հրացանները այնպէս մաքրեցէք, իսկ կուրի ժամանակ՝ չիշով մաքրեցէք: Բայց փամփուշտ դրած տեղը

խիստ զգուշութեամբ մաքրելու է. երբ մազաչափ վիրաւորն այդ տեղը՝ կրակած ժամանակ փամփուշտը վիրաւոր դուրս կը հանէ, մինչև ահգամ կարող է փամփուշտը կտրել: Այս կէտը լաւ մտքերնիդ պահեցէք: Կըսէք թէ՛ «Հրացանս աւրեցաւ. լաւ չէ», չէք ըսեր թէ՛ «Մենք աւրեցինք»:

4. Հրացանները քանդած և սարքած ժամանակնիդ՝ զգուշացէք որ քանդիչի քթով չի վիրաւորէք վինդերու գլուխները: Վինդ քանդելու համար՝ նախ քանդիչին բերանը լաւ պէտք է ըլլայ. յետոյ՝ թէ քանդած և թէ սարքած ժամանակ երբ քանդիչը վինդի գլուխը անցուցիր, պէտք է ձեռքդ ուղիղ պահես և թեւդ ամուր, որ քանդիչը պարասլ չի դառնայ:

5. Երբևէ կը գլորիք ցեխոտ կամ հողոտ տեղեր, հրացաններնուդ քիթը կը մտնէ ցեխի կամ հողի մէջ — պէտք է նայիք որ մաքրէք, եթէ ոչ՝ բան մը կը պատահի և կրակած պահուն հրացանի խողովակը կը պայթի: Երբևէ ալ ձմեռը լաթ կանչնէք հրացանի բերանը և կը մտնաք. այդ ալ վտանգաւոր է:

6. Զմեռ ժամանակ ձեր հրացաններու զատուորներուն վրայ մուշամպայէ կտորներով ծածկոյթ չինեցէք, անցուցէք վրան և կոճակներով կոճկեցէք. բայց ոչ բութրդ: Խուճի առջևէն գացող չորս հոգիները պէտք չէ անյնն այդ ծածկոյթը և հրացաններու բերանը պէտք չէ լաթով գոյնն: տեսար յանկարծ թշնամի պատահեցաւ — առաջին կրակը միշտ ձեզմէ պէտք է բացւի թշնամիին վրայ:

7. Քովերնիդ պատրաստ ունեցէք հրացանի աւելորդ մանր մասերէն: Իւղամաններն ալ միշտ լեցուն և հրացան մաքրելու շորը պատրաստ ըլլալու են:

8. Ամառը եթէ ոչնի պատահի՝ սներ իւղը առէք և

պահեցէք ձմեռուան համար, հրացանի սիւրմէններուն (զադ-
ւոր) ողնու իւղը քսելուն պէս՝ մեքենայի նման կը բա-
նի. ասիկա փորձուած է: Ողնու իւղի հետ խառնեցէք
քիչ մըն ալ կազի իւղ: Միւս իւղերը հրացանի զադւորը
կը պաղեցնեն, որ շատ դժւարութեամբ կը բանի:

9. Սմննքնիդ ալ, պարտաւոր էք փամփուշտ լեցնելը
շատ լաւ սորվիլ:

ԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԶԱՆԱՊԱՐԶԻՆ

1. **ԼՈՒՍԻՆ ԳԻՇՆԵՐԸ**.— Լուսնակ գիշերները ձեր հրացանները ուսերնուդ չի դնէք, որ չի փայլեն. կամ բռնեցէք կողքերնուդ և փայտի կողմն ըրէք զէպի լուսինը, կամ թէ գրիեցէք և այնպէս տարէք: Իսկ դուք ալ հագէք ճերմակ վարտիկ մը և ճերկակ երկար շապիկ մը՝ վարտիկին վրայ թողնւած. լուսնի լոյսով ճերմակը շատ չի երեւար, մինչդեռ սեւը շատ շուտ կը նկատուի, որով թշնամին կրնայ նշան առնել ձեզի: Մութ ժամանակ երբ ճամբորդէք, սեւ լաթեր հագէք:
2. **ԿՐԱԿ ԳԻՇՆԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿ**.— Ուր որ ալ ըլլաք, գիշերը կրակ չի վառէք, մանաւանդ սարերու գագաթը: Կը պատահի որ լուսարացին կը հասնիք որևէ տեղ մը, ամբողջ լաթերնիդ թրջած կ'ըլլայ քրտինքէն, գլուխներէդ գոլորչին կեկնէ, նստելնուդ պէս կըսկսիք դողալ: Եթէ փոխելու շապիկ ունիք՝ փոխեցէք, բայց ոչ ամանքդ մէկանց. մաս-մաս հանուցէք և փոխեցէք ձեր շապիկները: Երբ արեւ ծագեցաւ և կրակի պէտք ունիք, չոր փայտով կրակ ըրէք, որպէս զի ծուխ չերեւայ:
3. **ԱՆՏԱՌԻ ՄԷՁ**.— Փոքր տարածութիւն ունեցող անտառի մէջ չի մանէք պահելու: Մեծ տարածութիւն ունեցող անտառի մը մէջ տղահրտեցէք առանց հարա-հրոցի: Կարող է պատահիլ, որ ձեր մտած անտառը գան խուղարկեն. բայց խուզարկողները ներս չեն մտներ, կը վախնան, հետեւաբար վարդիտութեան կը դիմեն— քանի մը հրացան կը պայթեցնեն և լրարու կը պօռան:

թէ՛ «Այստե՛ղ են, այստե՛ղ, հա՛յ, վախա՛ն...» : Չլլայ որ խարւիք ու ձեր տեղէն շարժիք : Ներսէն դուրս կը տեսնուի, բայց դուրսէն ներս չի տեսնւիր : Եթէ մինչեւ անգամ մատնութիւն եղած լլայ՝ մի՛ վախնաք, թշնամին հազս բաւոր ալ եղած լլայ, չի կրնար ներս մտնել : Իրարմէ շատ հեռու հեռու չի նստիք : ձեր նստած տեղերը քիչ մը փորնցէք, ցածցուցէք՝ դէրքի համար : Անտառ մտած ժամանակնիդ ալ ոտքի հեաքեր չի թողուք :

4. ԳԻԻՂԷՆ ՀԱՅ ԱՌՆԵԼՈՒ ԱՏԵՆ.—Գիւղէն վըստահելի անձերու կը պատւիրես եւ տեղ մը կ'որոշես, որ խումբին հաց բերեն : Որոշած տեղէդ երկու հարիւր քայլ հեռուն երկու զինուոր կը թողուս, որ սպասեն հաց բերողին, իսկ դուն ամբողջ խումբը կը հեռայնես երկու երեք հազար քայլ՝ դէքքաւսք տեղ մը և կը տեղաւորես : Երբ գիւղացիք հացը բերեն որոշած տեղը, այն երկու զինուորները կ'առնեն եւ կը բերեն ձեզ մօտ : Ձեզի հաց բերող գիւղացիները սէտք է մնան մինչեւ կէս օրն անցնի : Իսկ եթէ նոյն ժամանակ խուզարկութիւն կայ և ձեր մօտակայ տեղերը զօրք են հաւաքւած, հաց բերողները թող ձեզ մօտ մնան մինչեւ իրիկուն : Երբ իրիկունը զանոնք ղըրկես գիւղ, մութը գալուն սէս լինքդ ալ խումբով փոխադրէ ուրիշ յարմար տեղ մը, առանց հեաքդ ցոյց տալու կամ նշան թողելու :

5. ԳԻԻՂԷՆ ՄԵԿՆԱԾ ԱՏԵՆ.—Որեւէ գիւղ, օրինակ կը մնաս երկու օր և կուգես այդ իրիկունը դուրս գալ, բայց այնպէսի գործ մը կը պատահի, որ ստիպւած կըլլաս օր մըն ալ մնալ : Մնացած տեղդ ալ հարիւր տընւոր է և ամբողջ գիւղը լմացած է քու այն տեղ լլայդ : Ի՛նչ սէտք է ընես : —Երբ երկու օրը լրանայ, կանչէ՛ գիւղէն քանի մը յայտնի մարդիկ, խօսէ, խրախուսէ և ժամը չորսի ատենները դուրս եկուր գիւղէն, բոլորը կը

տեսնեն որ դուն քու խումբովդ գացիր ուրիշ տեղ մը : Գիւղէն քառորդ ժամ մը հեռանալէ ետք, յարմար տեղ մը նստէ՛ : Նախքան գիւղէն հեռանալը՝ տեղական երեք հաւատարիմ տասնապետներու կրեսն՝ «Վերադառնալով՝ ես ձեր տուները պիտի մնամ կամ ձեր մարագները, ձեզմէ զատ ուրիշ ո՛չ ոք պէտք է իմանայ» : Անոնք ձեզ համար տեղ կը պատրաստեն և շները ներս կ'առնեն : Դուք գիւղի եղերքը նստած տեղերնիդ կը մնաք կէս ժամ կամ 1 ժամ, յետոյ կը դառնաք նորէն նոյն գիւղը ու կը մնաք ձեր ամենախտահելի մարդոց տուները : Հետեւեալ օրը գործերնիդ կը տեսնէք ու կը հեռանաք :

Առհասարակ գիւղէ մը ուրիշ գիւղ երթալու ժամանակ, եթէ արեւելք պիտի քալես գիւղէն դուրս ելլելով նախ դնամ դէպ արեւմուտք և ապա դարձիւր արեւելք, բրպէս զի գիւղացիք չի տեսնան թէ մ'եր կ'երթաս : Երթալիք խկակիան տեղը իմացուր մէայն գիւղի խմբապետ պետին, անկէ զատ ուրիշ մարդ թող չիմանայ : Իմացուր քու գաղտնապահ լրտեսիդ : Ասոնց ալ յայտնելուդ պատճառն այն է, որ եթէ միւս օր բան մը իմանան՝ անմիջապէս քեզի լուր տան :

6. ԶՐԵՐՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԱՏԵՆ. — Խումբը ջրերէն անցած ատեն՝ ամենքը մէկէն ջրի եղերքը դալու չեն : Երկու հոգի թող հանւին, խկ չորսը նստին եղերքը : Առաջին հանւողները ջրին վարժ լլլալու են, որոնք արագ կ'երազով գետին միւս կողմը անցնելով՝ նային չորս կողմերնին և շուտով լաթերնին հագնին ու աւելի՛ հեռուները դէտեն : Եթէ քար կայ—նստին քարերու ետև, եթէ բուլ (թուփ) կայ—բուլերու մէջ նստին և սուլեն : Զրին միւս ատիւր գտնւած չորան արդէն պատրաստ են՝ կ'անցնին. անոնց ետեւէն ալ կ'անցնի խումբը : Զուրերէն անցնելու գործը արագ պէտք է կատարէք : Եթէ ջուրը

քիչ է, լրար շարկեցէք, որ շուտ անցնիք: Փամփուշտ չի թափէք այդ տեղ: Եթէ գետի եզերքն աւազուտ է, մէկ քաղի վրայ քարեցէք, որ ոտքերնուդ հետքերը շատ չերեւին:

7. ԿԻՐՃԵՐՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԱՏԵՆ.— Խումբը առհասարակ կիրճերը չի մտցնել՝ երբ երկու կողմի սարերը շատ անառիկ և բարձր են: Իսկ եթէ հարկ կայ անպատճառ կիրճէն անցնելու, այն ատեն չորս կամ վեց տղայ՝ լեցուցած հրացանները ձեռքերնին, թող արագօրէն կիրճին մէջէն անցնին միւս կողմը: Երբ տեսաք բր սլանչ չի սլատահեցաւ և նկատեցիք որ անցած են, խումբը ցրւած կազմով անցնելու է կիրճէն: Եթէ աչքի առաջ ունիս որ, օրինակ, դաւադրութիւն մը եղած է և թըշնամին դիրք բռնած՝ առաջքդ կը սպասէ, առջեւէն մէջտ դրկէ երկու կամ երեք ղլինւոր, որոնք շատ լածանօթ ըլլան այդ տեղերուն և միաժամանակ ճարօղիկ դուն ալ խումբին հետ 50 — 60 քայլ ետեւէն գնա՛:

8. ԳԻԻՂ ՄՏՆԵԼՈՒ ԱՏԵՆ.— Եթէ գիւղէ մը պիտի փոխադրուիս սուրիչ գիւղ մը, իրիկւան մօտ լուր տուր երթալիք գիւղիդ խմբապետին. անիկա իր գիւղը գտնւած տեղական զինւորներով գիւղի շուները ներս կ'առնէ, որպէսզի չի հաջնն ձեր վրայ և նոպատարն ալ (պահապան) կերպով մը կը խաբէ և կը տանի հաւկիթ, մածու կերցնելու և ձեր տեղերը կ'որոշէ: Գացածիդ պէս՝ տասնեակ-տասնեակ կը ցրեսս որոշւած տեղերը: Եթէ տեղ մը անյարմար է, փոխել կուտաս, իսկ եթէ տեսնես որ պահապանները առ հասարակ վնասակար են ձեզի համար, կը յայտարարես որ հեռանան գիւղէն. անոնք խկոյն կը հեռանան:

9. ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ.— Ինչ գիւղի մէջ ալ ըլլայ խումբդ — տասնեակ-տասնեակ կը ցրւես զանոնք հոն : Եթէ մէկ տասնեակ ունիս, դարձեալ երեք տեղով ուրիշ տեղ քէ նստին և նստած տներու դռները իրարու դիմաց գտնւին, որպէս զի զիրար պահեն. երբ պատահամբ կամ մասնութեամբ պաշարւին — միւսները անմիջապէս դուրս կուգան և կը զարնեն՝ պաշարած ընկերներն ազատելով : Իսկ եթէ մէկ տեղով նստիք և պաշարւիք, թշնամին իր հետ պատրաստ ունի կազի իւղը, ձեր տան բոլորը խոտ կը լեցնէ և կազի իւղ թափելով տան վրայ՝ ձեզ կրակի մէջ կը թողու :

10. ԿԱՄՈՒՐՁ ԱՆՅՆԵԼՈՒ ԱՏԵՆ.— Զօրքերը երբ մին կամուրջները կը պահեն : Երբ մօտեցար կամուրջին՝ չորս մարդ զրկէ քիչ մը առաջ. այդ չորսը թող նային բոլորտիքը ու կամուրջի տակը, իրենց հրացանները լեցուցած՝ պատրաստ լինակի մէջ : Յետոյ կամուրջի վրայէն չորս հոգի կ'երթան՝ իրարմէ անջատուած : Եթէ միւս գլուխը մարդ ըլլայ՝ կը հարնեն այդ չորսին — «Ո՞վ էք» : Թող պատասխանեն — «Զինւորներ ենք, դուրս ելէք ճամբայէն, Մէհմէդ չաուուչ, կամ Հասան չաուուչ, վուրմաճ և այլն ըսելով : Կամուրջի վրայ գացողները ծռելով գաղտնի թող երթան և երբ մօտեցան միւս գլխուն՝ արագ-արագ վազեն անցնին : Եթէ գիւղացի մարդիկ ունիս հետդ՝ անոնք թող առաջ անցնին : Կարելի է նաև կամուրջին չրջակայ գիւղերէն ուրիշ մարդու միջոցով հարցնել թէ՛ կը պահեն կամուրջը և կամ քանի՞ հոգիով և այլն, և ըստ այնմ որոշեցէք ընելիքնիդ :

11. ՓՈՇԻՈՏ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ.— Երբ փոշիոտ, նեղ ճանապարհով կ'երթաք, խումբի վերջապահները ծառի կանաչ ճիւղ մը թող կտրեն և իրենց ետեւէն քաշեն, որ հետքերը կտրուին :

12. ԴԻՐԲ ՉԵՂԱԾ ՏԵՂԸ.— Այն տեղ՝ ուր զէրք չի կայ — խումբով պէտք չէ նստիլ ծխելու կամ հանգրստանալու, պէտք չէ թողուլ որ ոտքի ձայն հանեն ու բարձր ձայնով խօսին կամ հաղան:

13. ՀՈՎԻՏԵՆՐԸ ՉԻ ՄՆԱԼ.— Առհասարակ հովիտները (*) չի մնաք հանգստանալու, ըսելով թէ՛ «Սարի գագաթը ջուր չի կայ, հով չի կայ, երթանք արևուտն տակ խաչինք»։ Եթէ կ'ուզես խումբը չի վտանգել, պէտք է սարի գագաթը մնաս: Ջրի համար յատուկ տիկեր կան, խումբը թող երկու հատ հետն ունենայ. կարգով կ'երթաք, ջուր կը բերէք և կը խմէք: Եթէ սարի գագաթը լլլաս՝ չորս կողմէ թէ աչքով և թէ դիտակով կը տեսնես, յանկարծակիի չես գար. իսկ եթէ հովիտի մէջ սլաշարւիս թշնամիներով — բոլորդ ալ կը կոտորւիք, առանց մէկ թշնամիի քիթ արունելու: Իսկ եթէ սարի գագաթը սլահապան դնես և դուն հովիտը մնաս և պահապանները քեզ լուր տան թէ թշնամին կերևայ, դուն պէտք է արագօրէն բարձրանաս սարի գագաթը: Աւելի լաւ է մի՛շտ բարձր տեղեր մնալ:

14. ԽՈՒՄԲԵՐԸ ԳԱՐՈՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿ.— Գարուն ժամանակ ջանա՛ դաշտը մարդ չի դրկել, եթէ դրկես ալ՝ սարի ստորոտները դրկէ և շուտով վերադարձնել տո՛ւր: Ինչ որ գործ ունիս՝ անդացի ժողովուրդին ձեռքով ընել տո՛ւր: Պատճառն այն է, որ գարունը շատ ցեխ ու ջուր է դաշտը, և գետերէն տոփերով անց ու դարձ կ'ընեն: Կառավարութիւնը այդ տոփերու վրայ ալ քիւրդ հակողներ կը դնէ ձեզի համար: Եթէ բան մը սլատահի զինւորներուդ՝ շատ դժւարութեամբ կ'ազատւին. օրինակ, չորս ժամայ ճանապարհը ութ ժամէն հաղիւ կարող են երթալ և երկրորդ օրը հեռքերնին

(*) Հ ո վ ի ս՝ Սասնոյ լեզուով ձ ու է կը նշանակէ:

չատ լաւ կը տեսնուի, որով շուտ կը հասկցուի տեղերնին և կռիւը կը կրկնուի :

15. ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ՁՄԵՌԸ.— Երբ ձմեռ ժամանակ դաշտին մէջ կռիւ ունենաս, իրիկունը անցիր սարի ստորոտը գտնուած այն դիւղը՝ որ լաւ դիրք ունի : Երբ տեսնես, որ սարը բուք է և անկարող ես անցնիլ, մնացի՛ր տեղդ, աւելի լաւ է կռւիլ, քան թէ բոլոր զինւորները տանիլ սարը և խեղդել :

Սարէն անցնելու ճամբայ չնշած ատեն, դիւղէն քանի մը տղայ վերցուր լաքաներով : Լաքաները փայտէ գործիքներ են, ոտքերու համար շինուած, որոնք ձիւնի մէջ չեն խրիւր. անոնց հետքով դուք հանդիստ կ'երթաք : Եթէ այդպէս չլինէք, չէք կրնար երթալ, մինչև մէջքերնիդ ձիւնի մէջ կը խրիք, կարող էք նաև ձիւնի հիւսի տակ մնալ և բոլորդ ալ խեղդուիլ : Սարի կողերով կամ հովիտներով անցած ատեննիդ՝ ամբողջ սարի ձիւնը կը կտորի և ձեզ կը լեցնէ հովիտը, կը սպառնէ :

Ձմեռ ժամանակ առհասարակ հետերնիդ ունեցէք նաճախներ (տապար), որոնք դէնքի տեղ ալ կարելի է գործածել, երբ ձիւնը սառած ըլլայ, ոտքերնիդ չի բռներ, կը սահիք և կ'երթաք անդունդ մը, այն ատեն այդ նաճախով առջևէն դացողը կը կտորէ սառոյց դարձած ձիւնը և ոսնատեղեր կը շինէ, ու դուք հանդիստ կը քայլէք : Հրացաններու կոթերը ձիւնի չղարնէք, հետք կը թողու և դուք ձեզ կը մատնէք :

16. ՁԻՆ՝ ԽՈՒՄԲԻՆ ՀԵՏ.— Խմբապետ, եթէ խումբիդ հետ ձի կը գտնուի և ճանապարհ պիտի երթաս 8 կամ 10 ժամ, դուն պէտք չէ որ ձի նստիս : Ձինւորները քեզ յարգելու համար կ'ըսեն. «Ելլի՛ր, ձի նստէ՛», բայց դուն լսելու չես անոնց, որ իրաւունք ունենաս քու քայլովդ քարկցնելու զինւորները և չի լուս-

ցած տեղ հասնիս : Եթէ նստիս՝ զինւորները մտքերովն
կըսեն . «Ինքը ձի նստեր է և անխղճօրէն մեզ կը հը-
րամայէ քալիլ» : Եթէ չի քալեցնես ու ինքզ ալ չի քալես՝
կը մնաս քրդերու մէջ . կամ արևը կը ծագի և ամէն
մարդ կը տեսնէ ձեզ . շատ կարելի է այդ տեղ դիրք ալ
չունենաս և չի քալիլու պատճառով՝ խուճըը վտանգես :
Եթէ այդ ճանապարհին մնալու յարմար տեղ ունիս՝ մնա՛ ,
շատ մի նեղեր խուճըր : Շատ կարելի է 8 կամ 10 ժամ
քալիլէ վերջ հասնիք որոշած տեղերնիդ . բայց լուսարա-
ցին ձեզ ճամբորդներ կը տեսնեն և լուր կուտան կառա-
վարութեան : Կառավարութիւնը զօրք կը դրկէ ձեր վը-
րայ և դուք յոգնած , ջարդ ու փշուր եղած՝ անքուն ,
կուի կը բռնւիք ու չէք կրնար շարժիլ և կուէն վերջ ,
երկրորդ գիշերը նորէն պիտի քալէք՝ որոշած տեղն հաս-
նելու համար , որովհետև եթէ հոտ մնաք՝ բոլորդ ալ կ'ու-
չընչացնեն :

Զ Գ ՈՒ Շ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

1. ԾՊՏԻԱԾ ՇՐՋԻԼԸ.— Այն տեղերը և շրջանները՝ ուր երկար ժամանակ դործ ունեցած ենք, երբ որևէ լնտէլիզենտ ընկեր ծախուած ման գայ, շուտով կը ձերբակալուի. օրինակ՝ հինգ տարեկան քիւրդ լամուկ մը երբ տեսնէ՝ կը հարցաքննէ և կ'ըսէ. «Աւէ ֆըլլայէ ջան ֆիտան պու»: Իսկ այն շրջանները՝ ուր յեղափոխութիւն չէ եղած, կարող են ծախուած ման գալ և երկիրը ուսումնասիրել. կազմակերպել փոքրիկ խումբեր և ասով հող պատրաստել:

2. ԶԳՈՒՇԱՅԻՐ ԹՈՒՆԱՈՐԻՆԵԼԷ.— Առհասարակ զգուշացիր քու ժողովուրդէդ: Երբ մէկ քանի կռուներու մէջ յաջողութիւն ունենաս՝ կառավարութիւնը կը գիմէ հետեւեալ փորձին.— լրտեսներու միջոցով կ'աշխատի քեզ, խմբապետ, կամ քեզի հետ ամբողջ խումբդ թունաւորել, և յետոյ՝ նոյն լրտեսներու միջոցով՝ յարձակիլ ձեր վրայ: Ամէն տեղ զգուշացիր հաց կերած ատենդ, ինչպէս նաև մասնաւոր մարդոցմէ նւէր դրկած ուտելիքներէն, ըմպելիքներէն և ծխելիքներէն: Մինչև որ իսկութիւնը չիմանաս, ոչ դո՛ւն կեր և ոչ ընկերներուդ թող որ ուտեն:

3. ԶԳՈՒՇՈՒԹԻԻՆ ԼՐՏԵՄՆԵՐԷՆ.— Այն անձերէն կամ անհատներէն, որոնք չէք ճանչնար, որոնք ձեր սահմաններէն դուրս գտնուած մարդիկ են— զգուշացէք. անոնց ներկայութեան չերեւիք: Եթէ տեսնեն ձեզ, իսկոյն

ըռնեցէք և պահեցէք քովերնիդ . հարցուցէք թէ ո՞ր տեղացի են, ինչ է անուննին, ազգանուննին և այլն : Եթէ տեղացիներ ճանչնան ու ձեզ վստահայնեն—բաց թողէք : Կառավարութիւնը երբեմն մարդիկ կը զրկէ մուրացկանի ձեւով . դուք ալ կը խղճաք և «մուրացկան հայ մըն է» ըսելով՝ ազատ կը թողուք . ան ալ կ'երթայ տեսածը կը պատմէ : Երբեմն ալ ոչխար, տաւար գնողներ կը զրկէ . եթէ անձանօթ են, աւոնց ալ չի հաւտաք :

ԿՈՒԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԱՆՉՐԱԺԵՇՏ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

1. ԴԻՐՔԵՐ.— Փոքրիկ խումբերը պէտք է ղրկես այն գիւղերը, որոնք սարի ստորոտները կը գտնւին և լաւ դիրքեր ունին: Երբ իրիկունը գիւղ հասնին՝ անմիջապէս տանապետները նայելու են դիրքերը, և պէտք եղած տեղերը՝ գաղտնի կերպով դիրքեր շինել տալու են տեղական պահեստի ղինւորներուն ձեռքով, այնպէս որ գիւղացիք չիմանան: Ամէն անգամ առաջուց պէտք է որոշել թէ՛ ո՞ր ղինւորը ո՞ր դիրքը պիտի պահէ: Եթէ այս կանխազգուշութիւնները չընես՝ թշնամին մատնութեամբ կամ խուղարկութեան համար լուսադէմին կուգայ, գիւղին բոլոր դիրքերը կը բռնէ, և յանկարծակի կը յարձակի ձեր վրայ:

2. ԴԱՇՏԻ ՎՐԱՅ.— Դաշտի գիւղերը գտնւած ժամանակը՝ տեղացի ղինւորներուն հետ պէտք եղած տեղերը հողէ դիրքեր շինել տուր: Դաշտի գիւղերն առհասարակ դիրքեր չեն ունենար: Եթէ գիւղի շրջակաները ծառեր կան՝ դիրքերդ ծառերէն դուրս շինել տուր, որ թշնամին այդ ծառերը քեզմէ չառնէ: Երբ այդպէս չընես, իրիկունը դուրս եկած ժամանակդ շատ մարդ զո՞հ կուտաս: Եթէ գիւղը եկեղեցի ունի, նախօրօք սանդուխը պատրաստէ, որ եկեղեցիին տանիքը բարձրանաս ու դիրք շինել տաս. այսպէսով քու հրացաններդ թշնամիին վրայ կախւած կըլլան: Թնդանօթի դէմ հողէ դիրքեր ունեցիր, խրամատներ (խէնտակ) փորել տուր և առաջներդ հողէ թումբեր շինել տուր:

3. **ՓՈՍԻ ՄԷՁ**, — Եթէ գիւղը փոսի մէջ է, պէտք է չորս զինւոր և չորս ալ գիւղացի դրկես բլուրները, որ պահեն ու նային չորսդինս Պառկած տեղդ դրանն առջև ալ սահապան մը ունեցիր: Լոյսը բացւելուն պէս, երբ կը տեսնես որ բան մը չի պատահեցաւ, եթէ գիւղը հաւատարիմ մարդ ունիս՝ դրկէ բլուրները, որ այն չորսին հետ հսկեն թշնամիին շարժումները և երկուքը անմիջապէս գան լուր տան քեզի: Մնացածները թող սպասեն բլուրներուն վրայ և եթէ թշնամին դէպի գիւղը զալու ըլլայ՝ նորէն լուր տան քեզի:

Եթէ գիւղի եզերքները գիւղէն աւելի բարձր լեռներ կան՝ քեզմէ 200—1000 քայլ հեռու, մարդ դրկէ հոն ալ, իսկ եթէ աւելի հեռուն ըլլայ՝ — մի դրկեր, գիւղը մնացիր: Նայելով քու քովդ գտնուած ղինւորներու քանակութեանը՝ թէ կրնաս գիւղն ու բլուրները պահել միասին — լա՛ւ. իսկ եթէ տեսնես որ գիւղին դիրքն անյարմար է և դուն ալ այնքան ուժ չունիս որ գիւղն ու բլուրները կարենաս պահել, այն ժամանակ հաց ու ջուր առնելու ևս հետդ և բլուրները տանելով՝ հոն դէրք բռնելու ևս, որովհետեւ երբ գիւղը թողուս սաշարդ՝ թըշնամին կուգայ թէ հացը կառնէ և թէ ջուրը:

4. **ՊԱՀԱՊԱՆՆԵՐ**. — Որեւէ գիւղ մնացած ատենդ, պէտք է պահապաններ դնես քու զինւորներէդ: Գիւղի ժողովուրդը որպէս թէ ձեր վրայ ցաւելով կ'ըսէ. «Դուք քնացէ՛ք, մենք կը պահենք»: Բայց չըլլայ, չըլլայ թէ վստահիս. պահապանը քու խումբէդ պէտք է ըլլայ և մնացած զինւորներն ալ առանց «պատրոնտաշները» մէջքերէն քակելու՝ սառկելու ևս:

Խմբապետն ու տասնապետները առաւօտեան դէմ պէտք է վեր կենան և պահապան կանգնին: Եթէ խումբը մեծ է, տասնապետները կարգով պահպանութիւն

լնելու, զինւորներու վրայ հսկելու, ներսը պառկած-
ներուն նայելու են :

Թէ ապահով և թէ վտանգաւոր տեղեր՝ պահապան-
ներուդ վրայ միշտ լրարբեր ունեցիր, որպէս զի երբ տես-
նէ թէ որեւէ պահապան քնացած է՝ դայ տասնապետին
կամ խմբապետին լու տայ : Այս վերջինները երթալու և
իրենց աչքերով տեսնելու են թէ՛ իրօք նոյն պահապանը
քնացած է թէ արթուն : Եթէ քնացած է, անմիջապէս
զինաթափ ընելու է զայն, մինչև որ Չինւորական Խոր-
հուրդը տայ արժանի ու խիստ որոշումը : Եթէ զինւոր մը
հիւանդ է զայն, պահապան նշանակելու չէ :

5. ՓԱՄՓՈՒՇՏ ԽՆԱՅԵԼ. — Առհասարակ ամէն զինւոր
ուսննալու է 300—350 փամփուշտ : Տասնըհինգ
տարւան ընթացքին մէջ տեղի ունեցած մեր բոլոր
կռիւները՝ հարիւրին լննաուն՝ քիւրդերու հետ եղած են :
Մինչև կէս օրը՝ անոնք կը դբաղեցնեն ձեզ—առաջ կու-
գան, ետ կը փախչին և դեռ ուրիշ զանազան ձեւերու
կը դիմեն : Դուք առանց մտածելու, ոգեւորւած, աջ ու
ձախ կը կրակէք : Ժամ մը կուսելէ ետք, կը տեսնես որ
մէկ պտրոն տաշդ պարսուեր է : Հասա եթէ մինչև ի-
րիկուն այդ ձեւով զարննս՝ քանի՞ պատրոն տաշ փամ-
փուշտ պիտի տուի քեզի, որ կրակես անխնայ, առանց
մտածելու թէ՛ կէսօրէն վերջ այդ չափ քիւրդ և երկու
վաշտի չափ ալ դօրք պիտի գան ձեր դէմ կուսելու : Քովդ
փամփուշտի բեռներ ալ ըլլայ՝ նորէն պէտք է խնայես :
Գիտցիր որ մէկ փամփուշտը քու թանկագին կեանքդ
պիտի փրկէ : Եթէ միայն այդ օրը ըլլայ կռիւը, լա՛ւ,
բողորը զարննք և իրիկունը վերադառնանք : Բայց ընե-
լիքնիդ մէկ կռիւ չէ . դեռ շատ կռիւներ պիտի ունե-
նաք թշնամիին հետ, երկար ժամանակ երկրին խորերուն
կուրծք պիտի տաք անոր :

Պէտք է խնայել փամփուշտը :

Կը պատահի որ կռիւ ժամանակ 1000 փամփուշտ կը սպաննէ 10 թշնամի, ատեն ալ կ'ըլլայ, որ 100 փամփուշտը 20 թշնամի կը սպաննէ: Ձեզի համար հիւանդութիւն ըլլալու չէ շատ փամփուշտ կրակելը :

Մասնաւոր կռիւներու ժամանակ պէտք է աշխատիլ դատարկ կիւղիներէն լեցնել և անոնք կրակել թշնամիին վրայ և իսկական փամփուշտները չի գործածել, այլ պահել աւելի մեծ կռիւներու համար :

6. ՓՍՄՓՈՒՇՏԻ ՀԱՇԻԻԸ.— Ամէն կռիւ վերջանալէ յետոյ, խմբապետը պէտք է առնէ զինուորներու վրայ գտնուած փամփուշտներուն հաշիւը և տեսնէ թէ իւրաքանչիւր զինուոր քանի՞ հատ վառեր է: Այն դիրքերէն, որոնց դէմ քիչ թշնամի կայ, քիչ փամփուշտ վառուած պէտք է ըլլայ, շատ թշնամի եղած կողմէն միայն՝ շատ փամփուշտ :

7. ԿՈՒԻՒՆԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿ.— Պէտք է մեծ ուշադրութեամբ լսել հրամանատարին և առանց անոր հրամանին՝ պարապ տեղը չի կրակել: Միշտ չորս կողմերնիդ նայելու և իրարու ցոյց տալու էք թշնամիին զանազան շարժումները: Երբ խմբապետը հրաման տուաւ դիրք մը ուրիշ դիրք փոխադրելու՝ կուշտերնիդ թշնամիին կողմը տալով, շատ արագ և ծուռ ու մուռ շարժումներով դնացէ՛ք ցոյց տուած դիրքը:

8. ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄ.— Երբ Երկրի մէջ խուճրիդ ձայնը ելաւ, գիշերները մարդ պատահած ժամանակ, դուն ինքզինքդ պէտք է զօրք կարծել տաս և դիմաշինդ շանֆիդայի տեղ ընդունիս: Երբ գիշերը մարդ պատահեցաւ՝ անոնք ձայն կուտան թէ՛ «Դուք ո՞վ էք»: Դուք իսկոյն կը պատասխանէք՝ «Զօրք

ենք» : Անոնք կը շփոթւին : Իսկ դուն առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ հրամայէ ընկերներուդ՝ «Մէհմէդ չաւուշ, վուրուն ջանֆիդալարա» : Անոնք ընախանաբար կ'ըսեն . «Մենք ալ զօրք ենք» : Դուն մտիկ մի՛ ըներ , քանի մը դալսլ բաց վրանին ու հեռացիր : Ձգուշացիր որ դէպի դնացած տեղդ հետքդ ցոյց չի տաս : Առաւօտ լուսանալուն պէս՝ կուգան այդտեղ կը նային , շատ կարելի է իրենցմէ երկու կամ երեք մարդ ալ սպաննւած ըլլայ . այնպէս մը պիտի կարգադրես որ յաջորդ օրը քեզ չի գաննեն :

Եթէ պատահի որ գիշերը յանկարծ կրակ բացւի , շուտով պատասխանեցէք կրակով՝ դէպի կրակ բացւած տեղերը և ինկէք գետին ձեր փորերուն վրայ . բայց զբո՛յն որ ետեւնիդ մարդ չըլլայ և ետեւէն չի զարնեն ձեզի :

9. ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՊԱՇԱՐՈՒՄ .— Եթէ գիւղին մէջ գիշերը պաշարւիս , առաւօտուն դաշտի կողմէն յարձակում կ'ըլլայ վրադ . դուն՝ տեսնելով որ գիւղին ետեւը լաւ դիրք ունեցող և մօտիկ սար կայ , կը մտածես երթալ , բայց չի խաբւիս — թշնամին առաջ սարի դիրքերը կը գրաւէ , յետոյ դաշտէն կը յարձակի : Եթէ գիւղէն դուրս գաս , դաշտը գտնւած զօրքը գիւղ կը լ'ցուի և կը մնաս երկու կրակի մէջ — կարող են բոլորիդ ալ կոտորել : Ուստի պէտք է գիւղը մնաս :

10. ԿԻԻԵԼՈՎ ՍԱՐ ԲԱՐՁՐԱՆԱԼ .— Եթէ կուռղներդ քիչուր էք , 8-10 հոգի , պէտք է այն գիւղէն , որ տեղէն կուելով սար կը բարձրանաս՝ վերցնես հինգ-վեց հոգի , որոնք կուելէ աւելի մեծ օգուտ պիտի տան ձեզի : Հետները կը դնես գինուր մը , և անոնք իւրաքանչիւր երկու կամ երեք հարիւր քայլ հեռաւորութեան վրայ՝ դիրքեր կը շինեն և կը լրտեսեն թշնամիին

եկած կողմերն ու քեզի լուր կու տան: Դուք մաս առ մաս կուեկուով կը փոխադրուիք դիրքէ դիրք, արագ շարժուելով և կուշտերնիդ ցոյց տալով թշնամուն: Ձըլլայ թէ ամբողջ մէջքերնիդ ցոյց տաք — այն ժամանակ աւելի մեծ կ'երեւիք և դիւրին կը զարնուիք: Առհասարակ երբ մէկը ետեւէն կը զարնուի, անոր դիակին վրայ կը թքնեն: Բայց անհրաժեշտ է ամէն զգուշութիւն ընել որ թշնամին առաջ չանցնի և ետեւդ դռնած դիրքերը չի դրաւէ:

11. ԵՏԵՒԻ ԴԻՐՔԵՐԸ .— Սարը բարձրացած ժամանակ, եթէ տեսնես որ թշնամին ետեւդ կտրեր է — նըստէ դիրքաւոր տեղ մը: Տասը հոգի, եթէ փամփուշտ ունիք, բաւական էք 1000 կամ 1500-ին: Ի հարկէ պէտք է դուք ալ փորձառու ըլլաք և քաջութեամբ կուտղներ: Իրաւ է որ թշնամին մեծ քանակութեամբ եկած է, բայց անոնց մեծ մասին գնդակները ձեզ չեն հասնիր, մէկ մասինն ալ դէպի երկինք կ'երթան քիչերնունը միայն կ'իյնան ձեր բոլորտիքը: Առանց շփոթուելու՝ նայելու էք ձեր դիրքերուն: Եթէ ետեւի կողմիդ թշնամին դիրքը բարձր է, աշխատեցէք ետեւի կողմերու դիրքերը բարձր չինել, որ պաշտպանուիք այդ կողմէն: Առջեւիները ձեզի չեն կրնար մնաս հասցնել:

12. ԹԻԻՐՔ ԵՒ ՔԻԻՐԴԻ ԿՈՒՈՂԻ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ .— Կուիւներու ժամանակ ղինւորները ֆէսէրնին, իսկ քիւրդերը քոլոզնին կ'անցնեն հրացաններու ծայրը և կը խաղցնեն կամ կը դնեն քարերու կամ գիւղի պատերուն վրայ և կը խարեն ձեզ, որպէսզի պարապ տեղը փամփուշտ վառէք: Ձըլլայ թէ խաբուիք. դիտակով նայեցէք և յետոյ զարկէք՝ եթէ երեւցողը իսկական գլուխ է:

Առհասարակ երբ անոնք յարձակին՝ սէլավաթ կու

տան, մեծ հարաներ կ'ընեն և խրարու կ'ըսեն. «Հայ փախա՜ն, հայ փախա՜ն», մէկզմէկ քաջալերելու համար Աղմուկ, աղաղակ կը բարձրացնեն. ձայներնին երկինք գետինք կը լեցնէ. երբեմն շան պէս կը հաջնն, գայլի պէս կ'ոռնան, ամէն մէկէն տեսակ-տեսակ ձայն կ'ելլէ, որպէսզի դուք շփոթւիք: — Ոչ մէկ կարեւորութիւն տալու էք. դուք լաւ զարնելնուդ նայեցէք, երբեմն դուք ալ հարա-հրոց ըրէք ու պոռայէք թշնամիին — «Ձեր գնդակները մեզի չեն հասնիր, մօտեցէ՛ք կըռւիինք»:

Կուի սկիզբը թշնամին ձեզ կը փորձէ թէ ո՛րքան ուղիղ նշանառուներ էք: Առաջին համազարկերուն երբ մէկ քանին գլորեցիք, մէկ քանին ալ՝ ականջի տակերէն ձեր գնդակները անցնելով՝ ուշաթփուեցան, երբ գետնի փոշին երեսնուն լեցուցիք — այն ժամանակ սաստիկ կը դողան, գլուխնին դուրս չեն կրնար հանել: Իսկ եթէ ձեր գնդակները չի մօտեցան իրենց, կամ շատ պակաս տւին, կամ բարձրէն անցան՝ այն ատեն երբեք չեն վախնար, կը քաջալերւին ըսելով, «Ասոնք կուողներ չեն»:

Երբեմն ալ թշնամին հետեւեալ խաբէութիւնը կը փորձէ: Դիրքերը նստած կը կուիք, յանկարծ թշնամի կողմէն ճարպիկ մը՝ կողքը կուտայ ձեր կողմը, երկու քայլ վազելով կ'երթայ և յանկարծ վար կ'իյնայ. դուք ալ կարծելով որ զարնւեցաւ՝ կը բարձրանաք նայելու. այն ժամանակ անոր միւս ընկերները ձեզ լաւ մը կը տեսնեն ու անմիջապէս կը զարնեն: Մինչդեռ՝ անիկա զարնած չէր, այլ առաջ եկած էր ձեզ խաբելու համար. և ահա՛ նորէն վեր կը կենայ և կը մտնէ. քարերուն ետեւը: Այս ձեւի խորամանկութիւններ դժւք ըրէք անոնց:

13. ԱՐԱԳ ԵՐԱԳԻՐ.— Խմբապետ, Լնթադրենք որ գործնական ձեռնարկ մը պիտի ընեն. լրտեսներդ ևկան ու ամէն բան մանրամասնօրէն պատմեցին: Պէտք է երեք չորս ժամէն այդ ձեռնարկը գործադրես. երբ գործի վայրը գնացիր, այդ երեք-չորս ժամուայ ընթացքին մէջ կարող է այնտեղ աւելի ուժ ևկած ըլլալ: Այս պարագային՝ գլխաւոր բանն այն է, որ ամէն ինչ արագ նկատողութեան առնես և առանց շիտթելու՝ ըրալէական ծրարէր մը կազմես ու գործադրես, որպէսզի զո՛հ չի տաս:

14. ՅԱՏՈՒԿ ԽՈՒՄԲԵՐ.— Երբեմն կ'ըլլայ որ յատուկ նըպատակով տասնեակներ կ'ուղարկես դաշտ կամ որոշեալ տեղ մը, ընդհանրապէս քու ընկիւք գործերդ զինւորները պէտք չէ իմանան: Որոշեցիք որ այսինչ տասնապետները պիտի երթան իրենց տասնեակներով. այդ ատեն զինւորներուն անուանները կուտաս՝ ըսելով «Պատրաստըլեցէք»: Երբ տասնեակները երկու ժամի չափ հեռանան, տասնապետները որոշ տեղ մը կը նստեցնեն զանոնք և ընկիւք գործին մանրամասնութիւնները կը խօսին զինւորներուն ու կ'որոշեն իւրաքանչիւր զինւորի ընկիւքը:

15. ԵՈՅԼ ԶԻՆԻՈՐԸ.— Կը տեսնես զինւոր մը կ'ըսէ՝ «Իմ ոտքս, փորս կը ցաւի, կամ հիւանդ եմ»: Մինչդեռ այդ զինւորը մինչև գործի երթալու ըրալէն՝ կը խաղար և կը վազէր, ի՞նչպէս եղաւ, որ յանկարծ հիւանդացաւ: Այդ տեսակ զինւորներուն ուշադրութեամբ հսկեցէք. եթէ երկու-երեք անգամ նոյնը կրկնեցին՝ հեռացուցէք խումբէն ատոնք անձնագոհ զինւորներ չեն, այլ ժողովուրդին մէջ իրենց դեղին փամփուռաները փալկեցնողներ:

16. ՅԱՏՈՒԿ ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԹԻԻԸ.— Երբ մասնաւոր գործով մօտիկ տեղ մը խումբ մը պիտի դրկես և անոնց հրացաններու որոտը քեզի կրնայ հասնիլ, այն ժամանակ հինգ մարդ ալ բաւական է: Իսկ եթէ

ութ կամ տաս ժամ հեռու է դրկելիք տեղը, նայելով զինւորներու փորձառութեան և ձեռնարկի լրջութեան՝ դրկէ 11, 13, 15, կամ 21 մարդ: Յյս թիւէն պակաս չի դրկես. ահա՛ թէ ինչո՛ւ: — Որեւիցէ տեղ մը դէպք մը կը սպասահի. հինգ կամ ութ հոգին չեն կրնար 50—100 կամ 300 սնուր գիւղ մը պաշտպանել և իրարու ետեւէ պահել: Այն ժամանակ թշնամին գիւղին մէկ կողմէն ներս կը խուժէ և քանի մը զինւոր կամ գիւղացի սպաննելով կը քաջալերւի ու կ'ըսէ. «Այսչափ ջանֆիտայի սպաննեցինք»: Ուրեմն լաւ կ'ընէ գործը և վերը յիշած թիւերով խումբ դրկէ, որ թէ գիւղը կարողանան պահել, թէ իրարու ետեւները և թէ յաջողութեամբ դուրս գան: Լուրջ գործի ժամանակ անփորձ զինւոր մ/՛ դներ անոնց հետ, միւսներուն գործն ալ կը խանգարեն:

17. ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ ԳԱՅՈՂՆԵՐԸ. — Եթէ կռիւն առաւօտուն սկսի, այն հայերը՝ որոնք կը լսեն հրացաններու ձայնը, թող շուտով լուր տան միւս ընկերներուդ: Իսկ եթէ դուն մարդ գտար, անմիջապէս կը խրկես ընկերներուդ՝ որոշ պարոլայով և օգնութեան կը կանչես. ասոնք կռւի լուրն առնելով՝ առանց բոսէ մը կորսնցնելու՝ կուգան օգնութեան: Եթէ աղատուած ըլլաք—շուտով կը հասկնան, իսկ եթէ պաշարած՝ և հրացաններու ձայնը կը լսեն, թող օգնութեան եկողները զարնեն կարեւոր կէտի մը վրայ և թշնամին շփոթեցնեն: Ստով պաշարւածներու դրութիւնը կը թեթեւայ և հեշտութեամբ կ'ազատւին:

18. ԽՄԲԱՊԵՏԸ ՍՊԱՆՆԻԱԾ. — Ընկերներ, գնդակը ո՛չ խմբապետին կը խնայէ, ո՛չ ալ զինւորին: Կռւի մէջ մէկ մէն ալ յանկարծ տեսաք որ, ձեր դեկալար ուժը — խմբապետը — զոհւեցաւ: Սնամիջապէս

տասնապետներդ ձեր մէջէն խմբապետ մը ընտրեցէք և շարունակեցէք գործը :

Յետոյ՝ երբ տեսնէք որ չունիք այն ղեկավար ուժը , որ թէ հեռատեսութեամբ և թէ գործի մէջ կարենայ ձեզ առաջնորդել՝ անմիջապէս գրեցէք զրաի կամ հարեւան զինւորական խորհուրդին , որ ձեզի շուտով խմբապետ մը հասցնէ : Եթէ չէք վստահիր ձեր մէջի ռազմական մտաւոր ուժին , մինչև դուրսէն խմբապետ չի գայ՝ սլատասխանատու գործ չընէք : Իսկ եթէ ունիք ձեր մէջ յարմար մէկը և ձայներու մեծամասնութեամբ համաձայն էք—ընտրեցէ՛ք : Եթէ պատերազմական դրութեան մէջ էք և կառավարութիւնը ձեզ կը հալածէ ու դուք կոխը պէտք է շարունակէք—այն ժամանակ ընդունելու էք որ խմբապետի օգնականը ձեզ ղեկավարէ և անպայման լրսելու էք անոր : Այդ սլարագաններուն մէջ ձեր ընտրելին պէտք է ըլլայ խմբապետի օգնականը : Իսկ երբ ան ալ գոհի , այն ատեն վերը գրեած ձեւով կը կարգադրէք ղեկավար ուժի խնդիրը :

19. ԱՆԿԱՐՈՂ ՏԱՄՆԱՊԵՏԸ .— Երբ զինւորները բանաւոր պատճառներով դանգատեցան որևէ տասնապետէ ու մեծամասնութիւն կազմեցին և փաստերով ցոյց տւին , օրինակ , որ ան անկարող է զիրենք կառավարելու , զինւորական խորհուրդը , այսինքն խմբապետն ու տասնապետներն պէտք է քննեն , և եթէ իրաւացի են զինւորները , այն ատեն խումբի բոլոր զինւորները , զինւորական խորհրդի անդամներուն հետ միասին , քուէարկութեամբ կ'ընտրեն նոր տասնապետ մը : Հրաժարեցւած տասնապետը ինքն ալ զգալով որ անկարող էր այդ պատճառը շարունակելու , ուրախութեամբ պէտք է դառնայ պարզ զինւոր :

20. ՅԱԶՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ.— Երկրի մէջ մէկ քանի յաջողութիւն որ ունեցաք, գիւղերը չըջող հարկահաւաքներն ու հաւ ու հաւկիթ ուտող ոստիկանները՝ թէ՛ ձիաւոր թէ՛ ստաւոր՝ իրիկունները հայերու գիւղերը չեն մնար այլևս. մնան ալ, թիւով 30-40 հոգի սլափած սենեակներուն դռները ետեւէն քարերով և գերաններով կ'ամրացնեն և տանիքին ծակերը գոցել կուտան ու քանի մը կարուոր հայեր ալ քովերնին կ'առնեն կը սրահեն: Գրեթէ մինչև լոյս վախերնուն քուն ալ չեն քնանար:

Մէկ քանի յաջողութիւն ունենալու պարագային՝ պէտք է չըջակայ դռնւող քիւրդ ցեղերուն լուր դրկես, ինչպէս նաև ջորեպաններուն, որ գիշերը ճամբորդութիւն չընեն: Եթէ չի լսեցին և դարձեալ ճամբորդութիւն ըրին, գիտցիր որ վատ մտքով է—մարդ սպաննելու կամ գողութիւն ընելու համար կը չըջին: Բռնածդ՝ առանց խիստ սպառփի ևնթարկիլու՝ ազատ չի թողուս:

21. ՔԻՒՐԴ ՊԱՀԱՊԱՆՆԵՐ.— Երբ կառավարութիւնը իմանայ ձեր գործունէութեան մասին՝ գիւղերու մէջ քիւրդ պահապաններ կը դնէ, որոնց կ'ըսեն «նորագար» . ասոնց վարձքը գիւղացիք կուտան: Այդ պահապանները ձեզի համար կը դուրին, որ երբ ներս մտնէք՝ լուր տան կառավարութեան: Գիւղերուն մէջ ասոնց գտնւիլը լաւ է ձեզի համար՝ եթէ զանոնք համոզելով ձեր կողմ բռնել տաք. սակայն հաւատք չընծայէք և մինչև գիւղէն դուրս դալերնիդ՝ հեռացնելու չէք ձեր քովէն

Փ Ա Խ Ս Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր

1. ՀԱՅ ԳԻՂԱՑԻ.— Խմբագրատ, այն վայրին մէջ՝ ուր դուռն կը գործես, կը սլատահի որ կաղմակերսւած ժողովուրդին մէջէն որեւէ անհատ փախստական կ'ըլլայ և կը դիմէ քեզի: Պարտական ես ընդունելու այդ հալածւածը. եթէ չընդունիս՝ կառավարութիւնը կը ձերբակալէ և անտեղի չարչարանքներ կուտայ, վերջն ալ հինգ կամ տասը տարի բանտարկութիւն կը վճռէ: Բանտարկեալը կարող է չի դիմանալ չարչարանքներուն և գիտցածը խօսիլ: Ձեզի բան չեն կրնար ընել, մինչդեռ այդ ձերբակալւածին համար գիւղացիներ ալ կը բռնեն և կ'ըլլայ մեծ խնդիր մը: Կը սլատահի, որ այդ ձերբակալւածներն ալ մատնեն իրենց հարուան գիւղացիները: Ուրեմն այդ փախստականները սլտք է ընդունիլ: Եթէ դիւորութեան ընդունակ և յարմար մէկն է, անհրաժեշտ է որ առնուազն վեց ամիս խմբին զանազան ծառայութիւններ ընէ և միեւնոյն ժամանակ ղէնք շարժել սորի: Երբ տեսես որ լաւ է իր գործերուն մէջ—ղէնք կուտաս: Իսկ եթէ դիւորութիւն ընելու անկարող է՝ կամ քովդ կը սլահես, կամ ապահով միջոցներով կը զրկես արտասահման: Եթէ չընդունիս և կառավարութիւնը ձերբակալէ՝ չարիքին սլատահող դուռն ևղած կ'ըլլաս և ժողովուրդը քեզմէ երես կը դարձնէ:

2. ՀԱՅ ԿԻՆ ԿԱՄ ԱՂՋԻԿ.— Որեւէ հայ կլին մը կամ աղջիկ մը երբ վտանգւի և թափառական կ'ըլլայ՝ կառավարութիւնը կ'ուղէ ձերբակալել, ուստի սլտք բերել տաս զայն քու ապրած վայրդ, յանձնես լաւ

տուն մը և ապահովես անոր կեանքը: Եթէ այդպէս չես կրնար ընել՝ ապահով միջոցներով կը դրկես արտասահմանս: Ձրլլայ թէ խուճրին հետ պտըտցնես՝ — կը խանդարէ ձեզ:

3. ՏԱՃԻԿ ԶԻՆԻՈՐ.— Կը պատահի որ տաճիկ զօրքէն անհատներ դիմեն քեզի՝ իրենց ղէնքով: Ընդունէ՛:

Եկած բոսպէլին խուճարիէ վրան մանրամասն, յետոյ ղէնքը ան քովէն և երեք-չորս ամիս առանց ղէնքի քովդ սլահէ. այսպէս՝ կը տեսնես թէ ո՞րքան հաւատարիմ է: Բայց եթէ եկողը քու ապրած շրջանէն ըլլայ, մի՛ ընդունիր և երեսն անգամ մի՛ տեսներ: Եթէ ընդունիս ալ, շուտով ղինաթափ ըրէ և հեռացուր արտասահման:

Փախստական թիւրք ղինւորին ներքէն ուժերդ չի յայտնես: Եթէ այդ ղինւորները քանի մը հատ ըլլան՝ կրնան օգտակար ըլլալ. կուի ժամանակ քեզի կը բացատրեն տաճիկ զօրքէն փողի հնչումները և կ'ըսեն տրուած հրամանները. թէ և երբ կառավարութիւնը լմանայ թէ քովդ փողէն հասկցող կայ՝ — փողի հնչումները պարողաներու կը փոխէ:

ԴՐԱՄԸ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

1. ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ.— Եթէ երկրին մէջ դրամ ունիս՝ բռնի միջոցներով դրամ չի հաւաքես. աշխատէ՛ փողովուրդը համոզելու և գիտակցութեան բերելու, որ գինւին ինքնապաշտպանութեան համար, կարող ես ամէն գիւղի ունեւոր տուներէն ցորեն, պղուր, իւղ, սխար, սրահիր և այլ պաշարեղէն հաւաքել տալ ու փոխադրել քու մշտական ապրած տեղդ: Եթէ ամէն գիւղ այս ջնջին պահանջդ չի խնայէ, ահագին պահեստի պաշար կ'ունենաս:

2. ԴՐԱՄԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Եթէ քովերնիդ դրամ ունիք, օրինակ՝ 100 ռուբլի, 80-ը տուէք տասնապետներուն պահելու: Եթէ տասնապետները ստիպւին վտանգաւոր տեղ մը երթալու՝ թող դրամը յետ դարձնեն խմբապետին: Պատերազմական դրութեան մէջ լաւ է, որ դրամը մէկ ընկերոջ քով չի գտնուի. կրնայ պատահիլ՝ յանկարծ այդ ընկերը սպաննուի, դրամը կը չքանայ և մնացած խումբը կը մնայ ծանր վիճակի մէջ, որմէ կ'օգտուի թշնամին:

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԴԱՏԵՐ

1. **ՁԵՐ ԴԻՐՔԸ.** — Պատուիրէ, որ այն գիւղերն ու քաղաքները, որոնք կաղմակերպւած են՝ դանդառի համար կառավարութեան չի դիման, այլ իրենցմէ ընտրւած մարդոց միջոցով վերջացնեն իրենց դատերը: Եթէ այդ ընտրելիները անկարող եղան՝ թող ձեզի դիմեն: Դուք խնդիրը քննելով և վկաներով ճշմարտութիւնը հաստատելէ ետք, գործը կը վերջացնէք: Բոլոր դատերը անկողմնակալ կերպով նայեցէք: Անցեալ վճիռները՝ որոնք արւած են յեղափոխական ընկերներու կողմէ՝ չի փոփոխէք: Ընդհակառակը նոյն մտքով վճուեցէք և աւելի հիմնաւորեցէք: Եթէ փոփոխէք՝ ձեր նահատակւած կամ ողջ ընկերները անարատւած կ'ըլլաք և կը մնասէք յեղափոխական անկողմնակալութեան: Անոնք իրենց խելքով ու խղճով տեսած են այդ դատերը: Եթէ փոփոխէք՝ ժողովուրդն այլ եւս ձեզի չի հաւատար:

2. **ՊԱՐՏԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ.** — Անցած ընկերներու գործունէութիւնը առհասարակ չի վատարանէք: Անոնց նահատակութեամբն է որ մենք եղած ենք փորձառու և պիտի ըլլանք: Զի կայ ազգ մը՝ որ իր տաքտիկին մէջ սխալ գործած չըլլայ: Անոնք ալ իրենց սխալներովն է՝ որ ուղղած են յետագայ տաքտիկը:

ԶԷՆՔԸ ԵՐԿՐԻՆ ՍԷՋ

ՀՐԱՑԱՆՆԵՐ.— Երկրին մէջ մէկ փամփուշտը 5 դրուշ կ'արժէ, մէկ այնալին՝ 16 ոսկի, մէկ բերդանի հրացանը՝ նոյնպէս 16 ոսկի, ան ալ մեր թշնամիներէն կը գնենք: Եղեր է ժամանակ, որ մէկ բերդանը 18 ոսկիի ալ առնւեր է. հետը տւեր են 30 — 50 փամփուշտ, անոր ալ կէսը կեղծ, վառօդի տեղ փոշի լեցուցած կամ կապտիւլի վրան շոր դրած և վրան ալ քիչ մը վառօդ լեցուցած՝ որ կրակ չիյնայ: Տեսակ մը հրացան ալ կայ, որ չերքէզները կը շինեն. շեշխանաճերը այնալիի կը դարձնեն ու կը ծախեն 7 — 8 ոսկիի. ասոնք 5 — 10 փամփուշտէն աւելի չեն կրակեր, կամ փամփուշտը կ'ուռեցնեն՝ մէջը կը թողուն, կամ կէսը կը կտրեն՝ մէջը կը թողուն: Բերդան հրացանները՝ որոնք 16 — 18 ոսկի կ'արժեն, ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան համար լաւ են՝ եթէ փամփուշտ ունենան: Սահմանի քիւրդերը ռուսական մօսինը կ'առնեն 30 — 40 ոսկիի. իսկ մէկ փամփուշտը 5 դուրուշի շատ են առած:

Տաճկական զօրքին ձեռքը դնուած հրացանը տասընհարւածեան է. ինը փամփուշտ ներքեւի խողովակին մէջ կ'երթայ, տասներորդը՝ իսկական խողովակին մէջ կը դրւի: Այնալիները և ռուսական բերդանները չեն կրնար մրցիլ անոնց հետ, անոնք աւելի հեռուն կը ձրգեն: Բերդանները երեսուն տարի առաջ շինուած հրացաններ են, որոնց մէջի գծերը մաշուած են — գնդակը շատ թոյլ կ'ելլէ մէջէն: Այնալիները բերդաններէն աւելի լաւ են, բայց ասոնք ալ չեն կրնար մրցիլ տաճ-

կական տասնհարւածեան հրացաններու հետ : Այդ տասնհարւածեան հրացաններն ալ իրենց կարգին չեն կրնար մրցիլ ուսաց կառավարական մօլիններուն հետ՝ եթէ փամփուշտ ըլլայ :

Թիւրք կառավարութիւնը տեսնելով օտար ազգերու լենեցած վերջին սխտեմի հրացանները, որոնք 2000 մեթր կը ձգեն՝ ինչ որ կ'ընէ 3000 քայլ, համոզուելով որ իր հրացանները չեն կրնար մրցիլ անոնց հետ, ինքն ալ քանի մը տարի առաջ գերմանական գործարանի մը յանձնարարեց 300,000 հատ մատուղէր հինգհարւածեան հրացաններ, որոնք նոյնպէս 2000 մեթր կամ 3000 քայլ կը ձգեն : Ասոնց մէկ մասն արդէն ստացած և բաժնած է Պօլսոյ զօրքերուն և պուլկար - տաճկական սահմանապահ զինւորներուն :

Ի նկատի ունենալով այս ամօնը՝ մենք այլևս չենք կրնար մեր զինւորներուն ձեռքը բերդան կամ այնպի տալ, պէտք է այնպիսի ղէնքեր տանք՝ որոնք թշնամիին ձեռքի ղէնքերէն աւելի լաւ ըլլան և մաքուր, որպէսզի մենք՝ թիւով քիչ՝ կարողանանք մրցիլ թշնամուն դէմ : Ուրիշ խօսքով՝ — մեր զինւորները պէտք է զինել Մօսկնի կամ Մաուզէրի հրացաններով :

ՔԻՒՐԴԵՐԸ ԵՒ ՔՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Կան մարդիկ, որոնք կ'ըսեն. — Կարելի չէ՞ քիւրդերու հետ միանալ: Բայց չեն մտածեր թէ՛ ինչո՞վ: Ասոնք ո՛չ ազգակից են մեզի, ո՛չ կրօնակից, ո՛չ ալ կապած մեզի հետ որևէ դադարիարով: Քիւրդը իր ազատութիւնը ձեռք բերած է լիովին. ոչ զօրք կուտայ, ոչ տուրք կուտայ, ոչ կը հալածւի, ոչ ալ սլատիւք կը բռնաբարւի: Այս բոլորէն ազատ մնալէն դաս՝ ինքը գինւած՝ քեզ կը թախէ, կը սպաննէ, քու սլատիւք կը բռնաբարէ, քու հարատւութիւնովդ ու քրտինքովդ ձեռք բերած օրական ապրուստդ ձեռքէդ կը խլէ ու կուտայ հրացանի, կը դնէ առատ փամփուշտ, կը հեծնէ լաւ ձի մը ու ազատ ման կուգայ լեռներ ու դաշտեր: Նոյնը կ'ընէ կառավարութիւնը և դեռ աւելին:

Մեզմէ շատեր խօսեր են քիւրդ ցեղապետներու հետ: Ասոնք միշտ սա՛ միտքը յայտնած են թէ՛ — «Մենք օրւան եղանակին կը հետեւինք. շնորհիւ ձեր շարժումներուն՝ կառավարութիւնը մեզի թոյլ տւած է ամէն բան ընելու և վայելելու, այսօր այսպէս կ'ընենք, վաղն ալ՝ եթէ որևէ փոփոխութիւն ստացաւ երկիրը, անմիջապէս կը հետեւինք այդ փոփոխութեան»: Եւ ճշմարիտը կը խոստովանին ըսելով. «Մենք ձեզ կը սպաննենք, կը հալածենք, կ'անպատւենք. եթէ ուզենք՝ ձեր աղջիկները կը փախցնենք. կառավարութիւնը ոչինչ չընէր մեզի, ընդհակառակը կը քաջալերէ»:

Քիւրդերու մէջ կան անհատներ՝ որոնք բարիք կ'ընեն մեզի, սն ալ շատ դաղտնի: Ասոնք ալ կառա-

վարութենէն ցաւ տեսած են, — կամ հայրերնին են աք-
արւած կամ ջոջ-պապերնին: Կան նաև անհատներ՝ ո-
րոնք գիտակցութեանն եկած են. կը տեսնեն կառավա-
րութեան ըրած դադանութիւնները և կը մտածեն իրենց
ապագան, ուստի կ'ընեն մեզի մասնաւոր բարիքներ,
բայց շատ վախով և զգուշութեամբ:

Իւրդերու ըրածն անոր համար մեզի ցաւ կը պատ-
ճառէ, որ անոնք ամէն բան կառավարութեան թելադ-
րութեամբն ու թոյտութեամբ կ'ընեն: Ռուսական
սահմանէն բռնած՝ մինչև երկրի խորքերը՝ բոլոր քիւրդ
ցեղերը Սուլթանի համար բերդեր ու թնդանօթներ
են և երկրի սլաշտպանները: Այն հայերը՝ որոնք քիւր-
դերու մէջ կ'ապրին, անոնց ստրուկներն են. քիւրդը
կարող է իր ունեցած հայերու զուլինները 30 — 40 ու-
կիի ծախել ուրիշի մը: Եւ այդ ցեղերը բազմաթիւ են.
Հէյդարանցին, Զալալցին, Սիփիկցին, Հէսնանցին, Զըպ-
րանցին, Մոտկանցին, Խիանցին, Պդրեցին, Խերզան-
ցին, Պողկցին, Պէլէկցին, Սուլուխցին, Պէքրանցին,
Ռշկոթանցին, Մլանցին և այլն, և այլն: Այս բոլոր ցե-
ղերը 150,000 ղինւած մարդ կարող են հանել, բացի
սուանց զէնքի դոնւածը: Ասոնք կ'ապրին մեր երկրի
մէջ՝ տարածւած պարսից և ուսսաց սահմանագլուխները,
Վանի հիւսիսային կողմը, Ալաշկերտ, Սիփան, Բաղէշ,
Խնուս, Սառուն ու մինչև Տիգրանակերտ:

Այս բոլոր ցեղերը այն ժամանակ կը միանան մեզի
հետ, երբ սուլթանական դադանային ըէժիմը երկրէն
վերնայ. և շատ շուտով պիտի միանան ու մեզի հետ
երկիրը սլաշտպանն ապագայ թշնամիներուն դէմ: Այսօր
մենք մշակ ենք, իրրև կուտղ, և կը տանջւինք անոնց
ձեռքը. վաղն ալ՝ երբ երկիրը մեր աշխատանքով և ա-
րիւնով բարեփոխւի, պիտի միանան մեզի և հաւասար
իրաւունքի տէր դառնան, ինչպէս իրենք ալ կ'ըսեն:

Որեւէ տեղ երբ քիչ ուժ կը կազմանք, ուժի աղ-

դեցութեան տակ կը խոնարհին և կը սկսին բարեկամութիւն ընել մեզի. բայց երբ կառավարութիւնը հրաւիրեց և հրաման քրաւ զարմելու, ամենէն առաջ նոյն բարեկակութիւն ընող ցեղը կուգայ զարնելու. ևթէ չի դայ՝ կառավարութիւնը պատճառ մը բռնկելով կը յարձակի այդ ցեղին վրայ ու կ'ոջնչայնէ: Այդ ցեղը տեսնելով՝ որ կառավարութեան հրահանգով 10 — 20 ցեղ եկած են կուեղու, ինքը չի կրնար մերժել. ստիպւած է դալու: Խօսքը այն տեղերու համար է, որոնք կառավարութենէն ցաւ տեսած են և որոնք շատ քիչ են:

Սուլթանը բոլոր ցեղերու շէյխերուն և ցեղատններու նշաններ և մասնաւոր ընծաներ կը դր՛ղէ միշտ. և շէյխերը կ'աշխատին ցեղերը իրարու հետ հաշտ պահել. երբ կառավարութիւնը կուլի մը համար հրաման րբաւ՝ առաջ շէյխերը վեր կը կենան, խակ ժողովուրդը ստիպւած է հետեւելու խոնարհութեամբ:

Քիւրդ-Գե՛ր՛ՈՒ ՀԵՏ. — 1. Քիւրդ անհատներու հետ բարեկամութիւն և յարաբերութիւն ունեցիր, բայց չբլայ՝ որ վատահիս անոնց. միշտ զգուշ եղիր: Անոնց բարեկամութենէ կ'օգուլիս այսպէս՝ — քու դրամովդ քեզի համար արճիճ, վառօդ, ծծումբ և ուրիշ նիւթեր կը բերեն:

2. Կը պատահի որ քիւրդերը կը հիւրասիրեն քեզ, հաւատք չընծայես: Կամ անոնց հացը չի պխտի ուտես, կամ եթէ չես ուզեր անպատուել զանոնք, սեղանին քեզի հետ նստեցուր շատ յայտնի քիւրդեր՝ աղաներէն:

3. Քիւրդերու հետ բարեկամութեան ժամանակ՝ սովորաբար զէնքի վորձերու կը հրաւիրեն ձեզ. ուստի պէտք է որ միշտ լաւ նշան առնողներ գտնւին հետդ:

4. Զինւորները քիւրդերու կամ առհասարակ օտարներու ներկայութեամբ պէտք է մեծ յարգանք ցոյց տան խմբապետին և անոր տւած հրահանգները՝ բոլի չանցած՝ կատարեն:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐՈՒՆ

Վերջացնելով այս զրբոյկը, սլարոք կը զգամ յայտարարելու թէ՛ ես ոչ զինւորական վարժարանի մը ընթացքը աւարտած եմ, ոչ ալ մասնագիտական ճիւղ մը մշակած. հետեւարար յաւակնութիւն չունիմ երբէք մասնագիտական դարձ մը ներկայացնելու իմ հայրենակիցներու: Կեանքը ինքն է եղած՝ իր փորձառութիւնով իմ, ինչպէս նաև իմ շատ մը ընկերներու և դասաւարակը: Ի հարկէ սրտանց կը փափաքէի, որ օր մը, և այն մօտաւոր ապագայի մէջ, գիտասպէս, մասնագիտական կրթութեամբ օժտւած երիտասարդներ յաջորդէին մազի և աւելի յաջողութեամբ, աւելի ձեռնհասութեամբ վարէին մարտական բանակը:

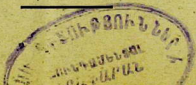
Սակայն, չեմ կրնար այս առթիւ իմ ունեցած մէկ ճշմարիտ ցաւ ծածկել: Մօտաւորապէս երկու տարիէ ի վեր արտասահման կը դռնւիմ և սպասեհութիւնն ունեցած եմ մօտէն ճանչնալու արտասահմանի այլ և այլ հայ գաղութներու երիտասարդութիւնը: Թողունք անցեալը. սասանըինդ տարիներէ ի վեր հայութեան համար արդէն զէնքն ու զինամարտութիւնը դարձած են կենսական, հարկադրողական անհրաժեշտութիւն: Երկրէն դուրս գտնուող երիտասարդներէն ոմանք գուցէ իրենց աչքերով տեսած են թէ ինչպէս զօրաւորին սուրբ արիւնով լւաց Հայրենիքը և իր առջև խոնարհեցուց մեր հայրերը, մեր մայրերը, քոյրերը ու ամենքս: Չի տեսողներն ալ իրենց ականջ՝ րովը լսեցին այս ամէնը ու կը լսեն ամէն օր: Բայց ինչ են ըրած մինչև հիմա՝ խը-

րատուելու համար կեանքի դասերէն և չկրկնելու անց-
եալին տխուր սխալները: Ոչինչ, Ձի տեսայ երկու վայր,
ուր տասը-քսան երիտասարդներ քով քովի դային և
բռնութեան սահմաններէն հեռու և ամէն կերպով յազատ
օտար երկիրներուն մէջ մէկ-մէկ ղէնք առնէին ձեռքեր-
նին և ղինավարժութեան հետեւէին. չի տեսայ և ցաւով
կ'ըսեմ ասիկա: Հապա ինչո՞ւ կը քննադատեն զանոնք,
որ երկրին մէջ ո՛չ ղէնք առնելու միջոց, ո՛չ ալ վար-
ժըւելու դիւրութիւն ունին:

Ամէն օր երեւան եկած ղէպքերն ու անոնց յայտ-
նութիւնը՝ մեզի բացարձակօրէն կը սորվեցնեն թէ հայր,
լլայ Տաճկաստան, -լլայ Կովկաս, Պարսկաստան կամ
ուրիշ տեղ, իր կեանքը պահպանելու մէկ միջոց
մը միայն ունի, մէկ սրաշտպան մը, այն ալ ղէնքն ու
ղինավարժութիւնն է: Մարդ ո՛չ հերոս, ո՛չ սլ
կուռղ կը ծնի. ղէնքն է որ մարդուն կոււելու ընդունա-
կութիւն կուտայ և դիմադրութեան սգի կըստեղծէ անոր
մէջ: Անոնք որ կը սպասեն թէ՛ մեր նոր սերունդները
առանց ղէնքի ընտելանալու, առանց ղինավարժութեամբ
պարապելու՝ վաղը կուռղներ դիտի դառնան՝ տղայական
միամտութիւննին է որ կը յայտնեն, ուրիշ ոչինչ: Այդ
կերպով՝ եթէ դարեր ալ սպասենք, նորէն երկչոսներ,
ստրուկներ պլտի մնանք, և նորէն մեր կեանքն ու պա-
տիւը պլտի լլան օտարի ձեռքի խաղալիկը:

Ես չեմ որ կը հրաւիրեմ ձեզ, արտասահմանեալն
հայ երիտասարդներ, այլ ղժբաղղ Հայրենիքին հողն ու
քարը իրենց արիւնտով ներկած մեր նահատակներն ու
պաշտելի հերոսներն են, որ կոչ կ'ընեն ձեզի՝ ղէնքի՛,
ղինավարժութեան ու վրէժխնդրութեան:

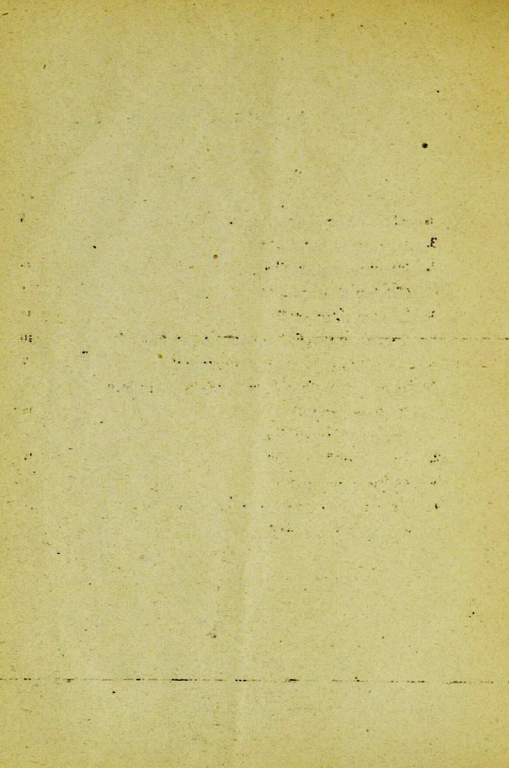
Լսեցէք անոնց Ձայնը՝ որ մեր կեանքի Ձայնն է:

ԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

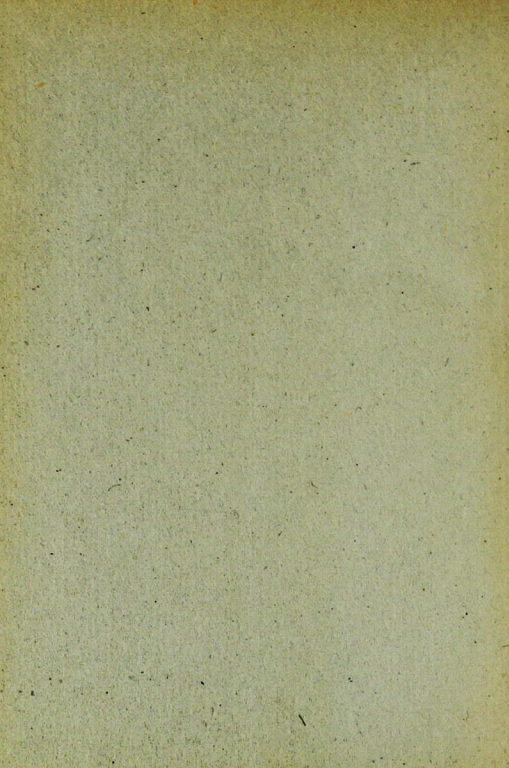
1. ԶՕՆ	3
2. Զինուորական խորհուրդ	5
3. Օժանդակ խումբեր	7
4. Խումբը երկրի մէջ	26
5. Թաուցիկ խումբեր	31
6. Ապստամբութիւն	33
7. Մարտական ընդհանուր հրահանգներ	40
8. Զգուտութիւններ հանապարհին	47
9. Կռիւնքու մասին անհրաժեշտ գիտելիքներ	57
10. Փախստականներ	68
11. Դրամը երկրին մէջ	70
12. Գիւղական դասեր	71
13. Զէնքը երկրին մէջ	72
14. Գիւղեր եւ քոչական միութիւն	74
15. Երիտասարդներուն	77

A $\frac{\pi}{77205}$